

KÖZLEMÉNYEK

KUTATÓI MOBILITÁS, AVAGY A HARMADIK ORSZÁGBELI ÁLLAMPOLGÁR KUTATÓK MIGRÁCIÓJA ÉS MAGYARORSZÁGI INTEGRÁCIÓJA¹

ÁCS VERA – GELLÉRNÉ LUKÁCS ÉVA²

Bevezetés

Az Európai Unió az 1990-as évek végén felismerte, hogy kutatóhiány lesz Európában,³ különösen a tudomány, a technika és a technológia területén, ami a közeljövőben komolyan veszélyeztetheti az EU innovatív erejét, tudáskapacitását és termelékenységnövekedését, s akadályozhatja a célkitűzések megvalósítását. Európának tehát jelentős előrelépést kell tennie, hogy megteremtse azokat a feltételeket, amelyek vonzóbbá és jobban fenntarthatóvá teszik a kutatói karriert, lehetőséget biztosítanak a kutatói életpálya kialakítására és a kutatók hosszú távú foglalkoztatási kilátásainak javítására. Ennek érdekében közösségi szinten – a kötelező erővel bíró jogi normák mellett – számos stratégia, iránymutatás, állásfoglalás, intézkedés született a különböző szakterületeken.

Mindezt felismerve 2000 januárjában az Európai Bizottság úgy ítélte meg, hogy szükség van az Európai Kutatási Térség (a továbbiakban: EKT) létrehozására,⁴ amely ezen a területen *a jövőbeni közösségi intézkedések mozgatója* lesz, és amelynek *célja az európai kutatási politika megszilárdítása és szerkezetének kialakítása*. Az EKT koncepciója három gondolatot tartalmaz: egy európai kutatási belső piacot, amelyben a kutatók, a technológia és a tudás szabadon mozoghatnak; a nemzeti és regionális kutatási tevékenységek, programok és politikák hatékony, európai szintű koordinációját; valamint európai szinten végrehajtott és finanszírozott kezdeményezéseket.

Az EKT létrehozásával és az ahhoz kapcsolódó különböző szakpolitikai kezdeményezésekkel tehát már jó egy évtizede az Európai Unió napirendjén van a tudás szabad mozgásának útjában álló akadályok felszámolása, a kutatói mobilitás elősegítése, a

¹ A tanulmány az EIA/2010/3.4.1.3. számú projekt eredményeit tartalmazza, amely az Európai Integrációs Alap és a Belügyminisztérium finanszírozásában valósult meg. További információ a projektről a www.tullius.hu oldalon található.

² A szerzők az EIA/2010/3.4.1.3. projektben szakértőként vettek részt.

³ Lásd az Európai Tanács 2002. márciusi barcelonai ülését, ahol az állam- és kormányfők megállapodtak abban, hogy a GDP 3%-át kutatásra kell fordítani. A meghatározott cél elérése érdekében a Közösségnek – a becslések szerint – mintegy 700 000 kutatóval kell rendelkeznie.

⁴ HL C 205., 2000.7.19., 1. o. Az Európai Kutatási Térség létrehozásáról szóló 2000. június 15-i állásfoglalás az Európai Tanács 2000. március 23–24-i, a lisszaboni stratégiát elfogadó ülése nyomán született, mely utóbbi szerint a cél, hogy az EU 2010-re a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudással rendelkező gazdaságává váljon.

kutatók helyzetének javítása. Ennek ellenére még mindig számos akadály nehezíti a kutatók egyik országból a másikba történő vándorlását. Ezért azokon a területeken, amelyeken az Európai Unió és a tagállamok már korábban sürgős intézkedéseket javasoltak, új lendületre van szükség a kutatói mobilitás előmozdítása, a jobb munkafeltételek és a jobb karrierlehetőségek érdekében meghozandó konkrét intézkedések kidolgozásához és végrehajtásához.⁵

Ehhez az új lendülethez csatlakozott a „Harmadik országbeli állampolgár kutatók magyarországi integrációja” című projekt,⁶ amely hiánypótló kutatásként foglalkozott a Magyarországon élő, dolgozó kutatók helyzetével, mindennapi életük során felmerülő jogi, adminisztratív, egészségügyi és egyéb problémáikkal.

Előzmények

Magyarországon az agyelszívás (ismertebb nevén brain drain)⁷ jelenségét leginkább abból a szempontból vizsgálták, kutatták, hogy az miként és milyen mértékben sújtja a magyar tudományt, mennyi kvalifikált munkaerő vándorol ki az országból, pótolhatatlan veszteséget hagyva maga után. A kelet-európai rendszerváltások kapcsán került igazán reflektorfénybe a magasan képzett szakemberek elvándorlása a régióból (Anveiler et al. 1993; Tamás 1993; L. Rédei 1995; Tarnóczy – Tóth 1995; Tarnóczy 1996; Palló 1998). Statisztikák hiányában azonban csak becsülni lehetett a Magyarországról kivándorolt magasan kvalifikált értelmiségiek nagyságrendjét. Tóth Pál Péter (1999, 196.) szerint ez a szám a kilencvenes évtizedben tízezer fő körül lehetett, ami valószínűleg inkább felső becslési határként fogadható el. Ezt támasztja alá, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának 2004-ben 991 fő határon túli regisztrált köztestületi tagja volt, amelybe a szomszédos országok magukat magyarnak valló kutatói is beletartoztak (Kövér 2004). A Magyar Tudományos Akadémia a kutatók tömeges és végleges kiáramlásának megelőzését tekintette fő céljának (Vizi et al. 1991), a kinn tartózkodókkal való viszonyban pedig a folyamatos kapcsolattartás és a hazatérés előmozdítására helyezték a hangsúlyt (Berényi 1998). Gondolati szinten azonban már az 1990-es évtized elején felmerült a tudósok Magyarországra áramoltatásának segítése (Vizi et al. 1991, 735.), amely – a visszafogó és visszacsábító megközelítésmódokkal párhuzamosan – már a promigrációs politika mellett érvelt. Később akadémiai körökben ismét

⁵ Lásd a Foglalkoztatás, Szociálpolitika, Egészségügy és Fogyasztói ügyek Tanácsa 2010. március 8-i ülését, amely ismét foglalkozott a kutatókkal, és „Az európai kutatók mobilitása és karrierje” címmel következtetéseket fogadott el (6833/10.) A Tanács közös intézkedésekre szólít fel a tagállamok közötti koordináció, valamint a szakpolitikák közötti együttműködés megvalósítása érdekében, különösen a kutatás, a foglalkoztatás és a szociális biztonság területén alkalmazott szakpolitikai megközelítések terén, a 2020-ig szóló új uniós stratégia integrált megközelítésével összhangban.

⁶ További információ: www.tullius.hu

⁷ „A brain draint úgy lehet meghatározni, mint az országok közötti tudományos kapcsolatok nem természetes formáját, amelyet a fejlett országokba irányuló egyirányú migrációs hullám jellemez. Közvetlen kiváltó oka a fogadó ország azon törekvése, hogy a lehető leggyorsabban és legolcsóbban szerezzen értéktermelő intellektuális tőkét.” Az 1960-as évekből származó UNESCO-meghatározást Tamási (1999. 190.) idézi.

felmerült a külföldön dolgozó, tehetséges fiatal magyar tudósok hazahozatala (Tamási 2002).⁸ Végül hét évvel később, 2009. január 14-én hirdette meg első alkalommal a Magyar Tudományos Akadémia a kimagasló teljesítményű fiatal kutatók számára létrehozott Lendület programot.⁹ A Lendület program célja az akadémiai intézmények és az egyetemi keretek között működő kutatócsoportok dinamikus megújítása volt a nemzetközileg kimagasló teljesítményű kutatók és kiemelkedő fiatal tehetségek külföldről történő hazahívásával, illetve itthon tartásával. A program remélhetőleg hozzájárul a sikeres fiatal kutatók elvándorlásának visszaszorításához, a tehetség-utánpótlás biztosításához, bővíti a kiválóságok előrelépési lehetőségeit, és növeli az akadémiai kutatóintézet-hálózat, illetve az egyetemek versenyképességét.

Kevés irodalom, illetve kutatás foglalkozik viszont azzal, hogy hogyan lehetne külföldi kutatók Magyarországra történő migrálását elősegíteni. Bár Vizi et al. (1991) viszonylag korán felvetették e témát, mégis tizenhárom évnek kellett eltelnie, míg e gondolat Magyarországon újból publikációba került. Viszt (2004) a kutatók nemzetközi mobilitásával foglalkozó tanulmánya végén már a külföldi kutatók magyarországi fogadásának előnyeit ecseteli, és a beáramlás jövőbeli mértékét kívánja prognosztizálni. A *külföldi kutatók fogadásának indokául a helyettesítési hatás kialakulását jelöli meg*. A gazdasági és tudományos szempontból fejlett országokba vándorló magyar kutatók helyére a kevésbé fejlett országokból származó kutatók jönnek/jönnének. Pedig a hazánknál valamivel fejletlenebb országokból érkező kutatók számára Magyarország nem feltétlenül jelenti a végcélt. Közel sem biztos, hogy a kutatók – egyéni és szakmai érdekeiket szem előtt tartva – itt kívánnak letelepedni. Itteni munkájuk után egyrészt hazatérhetnek, másrészt harmadik országba is távozhatnak. Ez utóbbi lehetőség bekövetkezése esetén *Magyarországnak tranzit szerep jutna a kutatói láncmigrációban*.

2006 februárjában problémafeltáró interjúk készültek a magyarországi oktatók és kutatók körében az ország második legnagyobb akadémiai centrumában, Szegeden, és a fővárosban, Budapesten (Illés – Lukács 2006). A természettudományok képviselői és a társadalomtudósok egyaránt képviseltetve voltak a kutatásban, mivel a biológusok, számítástechnikával foglalkozók, geográfusok és jogászok voltak a felmérés célszemélyei.¹⁰ A többség akként vélekedett, hogy a kutatói életforma (életpálya) szükségszerű eleme a migrálás. *Általános vélemény volt, hogy a mobilitás szükséges feltétele a tudományos fejlődésnek és az egyéni karriereknek. Enélkül nem „jegyzik” a kutatót tudományos szinteken*. Természettudományban az a norma, az elvárás, hogy valaki a posztgraduális és a posztdoktoriális kutatásait különböző helyeken (laborokban) végezze. Való-

⁸ Csermely és társai, 2002-ben konkrét javaslattal álltak elő. A kísérletes tudományszakokat művelő, visszacsábítandó magyar kutatók számára egy inkubátorház felállítását javasolták. Az eredeti javaslatban szereplő tudásgyár egyértelműen a Magyarországról elvándoroltak visszahozatalát szolgálta volna.

⁹ Jelenleg 28 kiemelkedő fiatal tudós folytat nemzetközileg is versenyképes kutatást összesen 1 100 millió forintos támogatással. 2009-ben a program elindításakor öt, 2010-ben hét és 2011-ben már 16 új kutatócsoport kezdte meg működését Magyarországon, 2012. július 1-jétől pedig 37 kutatócsoport létesül.

¹⁰ Az egyes szakterületeket reprezentálók közül hozzátétőlegesen egyenlő mértékben választották ki tíz évnél kevesebb szakmai tapasztalattal rendelkező „kezdőket”, a tíz évnél több, de húsz évnél kevesebb gyakorlattal rendelkező „középkorúakat” és a több mint húsz éves kutatói-oktatói múlttal rendelkező „nagy tapasztalattal bírókat”.

színüsíthető, hogy a magyar kutató nem akar külföldön – s vice versa, a külföldi kutató sem akar Magyarországon – maradni, mivel a csúcspozíciókat általában minden ország saját állampolgáraival tölti be. Így ritka, hogy külföldi más országban megragadjon, végleg letelepedjen. Érdekes, hogy a biológusok és a számítástechnikusok már 2006 előtt is kutatóhiányt érzékeltek Magyarországon a saját tudományterületükön. A geográfusok és jogászok nem tapasztaltak hasonló hiányhelyzetet, sőt a kemény belső versenyt említették meg. Ennek ellenére általában véve ők sem tartottak a harmadik országbeliek bejövételétől, hivatkozva arra, hogy magyar specifikumokat tárgyaló területeken (például Magyarország társadalom- vagy gazdaságföldrajza, illetve a jogterületek nagy többsége) behozhatatlan előnyei vannak az itt élőknek és kutatóknak, a helyismerettel rendelkezőknek. Megjegyezték, hogy a szegényes kutatási feltételek (kevés rendes könyvtár, anyagok nehéz feldolgozhatósága) és a magyar nyelv miatt nem vagyunk igazán vonzó európai célpont.

Az interjúban a kérdezők külön kitértek a kutatók mobilitását elősegítő uniós irányelv várható magyarországi hatásaira is. *A válaszadók szerint a harmadik országokból származó kutatók elsősorban kiegészítő hatást gyakorolhatnak, másodsorban helyettesíthetik az ideiglenesen külföldön tartózkodó magyar kutatókat és oktatókat, vagy pótolják a hazatérni nem tudókat (nem szándékozókat) és a magyarországi képzésbeli hiányokat. A rangsorban az itthon dolgozó magyar kutatók utolsó helyre tették a kizorító hatást, és hangsúlyozták, hogy nagy valószínűséggel ez ritkán, egyedi esetekben fog előfordulni.*

A harmadik országbeli állampolgár kutatók magyarországi integrációja projekt célja

A projekt ötletét, indokoltságát és aktualitását egyrészt az európai szintén, az Európai Kutatási Térségben végbemenő változások, másrészt a hazai migrációs politika, stratégia fejlődése adta.

A projekt céljának megfogalmazásakor tisztában voltunk vele, hogy bár az Európai Unióban Európai Kutatási Térségről beszélünk, a harmadik országbeli állampolgár kutatók az Európai Unió projektjeiben csak részben jelennek meg. A harmadik országbeli állampolgárok főként kétoldalú megállapodások, együttműködések keretében vesznek részt kutatásokban, érkeznek kutatási céllal a tagállamokba, így többek között Magyarországra is.

Az is ismeretes volt számunkra, hogy az EU 2004 óta fokozatosan kinyitotta, kinyitja kapuit a harmadik országbeli kutatók, magasan képzett szakemberek előtt külön fogadási eljárások bevezetésével. Ezek a kutatói mobilitás elősegítését szolgáló különjárássok irányelvekben öltöttek/öltének testet. Ilyen nevezetesen a harmadik országbeli állampolgároknak az Európai Közösség területén folytatott tudományos kutatás céljából való fogadására vonatkozó különjárásról szóló 2005/71 tanácsi irányelv,¹¹ és a harmadik országok állampolgárai tanulmányok folytatása, diákcseré, javadalmazás nélküli gyakorlat, illetve önkéntes szolgálat céljából történő beutazásának feltételeiről szóló 2004/114/EK tanácsi irányelv.¹² Bár projektünk ideje alatt az Európai

¹¹ HL L 289, 2005.11.03., 15–22. o.

¹² HL C 375, 2004.12.23., 12. o.

Bizottság részéről még tartott az irányelvek hivatalos felülvizsgálata, már számos jel arra mutatott, hogy ezek az irányelvek nem minden területen váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, azaz a harmadik országbeli állampolgár kutatók nem tudják maximálisan kihasználni ezeket a lehetőségeket.

Mindemellett tudtuk azt is, hogy a kutatói mobilitás megragadására nemzeti szinten, így – többek között – Magyarországon sincsenek megfelelő fogalmi keretek; sok esetben nem lehet eldönteni, hogy a migráns kutató esetében státusát tekintve hallgatóról vagy munkavállalóról van-e szó. Ezért projektünkkel nem kevesebbet vállaltunk, mint hogy feltérképezzük a magyarországi helyzetet. Megvizsgáltuk a magyar jogi környezetet, számba vettük, hogy kik is tulajdonképpen az ún. harmadik országbeli állampolgár kutatók, honnan érkeznek, hányan lehetnek Magyarországon, milyen feltételekkel léphetnek be Magyarország területére, milyen jogcímen tartózkodhatnak az országban, milyen intézményekben dolgoznak, milyen tevékenységi formában végezhetnek kutatói tevékenységet, milyen foglalkoztatási formák nyitottak előttük, hogyan és milyen szociális biztonsági ellátásokra jogosultak, miként, mely országban adóznak. Jogi vizsgálatainkat, amely egyrészt a jogszabályi környezet felkutatásából, másrészt a jogszabályok alkalmazásának, végrehajtásának megismeréséből állt, empirikus tapasztalatokkal egészítettük ki. Kutatóközpontokat, harmadik országbeli kutatókat kerestünk fel, s mind a kutatókkal foglalkozó ügyintézőkkel, mind a Magyarországon dolgozó kutatókkal beszélgettünk. Több mint húsz kutatóval készítettünk interjút, amelyben élményeikről, tapasztalataikról, problémáikról faggattuk őket.¹³

A projekt keretében egy nemzetközi konferenciát is szerveztünk, ahol az integrációs kérdéseket olyan tagállami kutatóhelyeket képviselő személyekkel vitattuk meg, mely tagállamokban gyakori a harmadik országbeli kutatók fogadása, vagy az ország, illetve a fogadó intézmény helyzete Magyarországhoz hasonló. A kétnapos konferencián (2011. november 17–18.) a számos hazai és külföldi előadó rávilágított azokra a közös akadályokra, amelyek a tagállamokban, többek között Magyarországon is a harmadik országbeli kutatók integrációjának útjában állnak. A nemzetközi konferencia főbb megállapításainak összefoglalását az az angol–magyar nyelvű kézikönyv tartalmazza, amely egyben a projekt végterméke (Gellérné Lukács 2011).¹⁴ A kézikönyv elkészítésének célja az volt, hogy mintegy hiánypótló útmutatóként segítse a kutatókat, a kutatókat befogadó intézményeket, valamint a hatóságokat a különböző szakterületeken elfogadott szabályok halmazából a migráns kutatók szempontjából legfontosabb területeken. A kézikönyvvel lehetőséget kívántunk nyújtani a szabályok gyakorlati működésének, megvalósulásának, megvalósíthatóságának mélyebb szintű vizsgálatára is. Jelen tanulmány a kézikönyv érlelt esszenciáját tartalmazza, nemzetközi összehasonlítással, egy szakkikk formai és tartalmi követelményeit szem előtt tartva.

¹³ Az interjúkból készült összefoglalót egy migráns portréban jelentettük meg.

¹⁴ Letölthető: www.tullius.hu

Kik a harmadik országbeli kutatók?

A legfontosabb fogalom a témakörben magának a kutatónak a fogalma, hiszen ettől függ, hogy egy adott személyt megilletnek-e – és ha igen, akkor hogyan – a kutatók jogosultságai. Kiindulási pontunk *A foglalkozások nemzetközi osztályozási rendszere* ('International Standard Classification of Occupations, továbbiakban: ISCO)¹⁵ lehetne, azonban ez nem ad támpontot e téren, mivel nem határozza meg, hogy ki minősül kutatónak.

A nemzetközi irodalomban a kutatónak két tág értelemben elfogadott meghatározása ismert. A *Canberra kézikönyv* (OECD 1995) a tudomány és technológia emberi erőforrásaira fókuszál, amikor úgy határozza meg a kutatót, mint aki sikeresen befejezte tanulmányait a felsőoktatásban a tudomány és technológia területén, és hivatalosan nem kvalifikált, de tudományos és technológiai szakmában áll alkalmazásban, ahol a fenti képesítés megkívánt. E meghatározás szerint a kutatót a fokozata és szakmája, hivatása alapján határozzák meg. A *Frascati kézikönyv* (OECD 2002) a kutatót mint egy olyan szakembert definiálja, aki az új tudás, termékek, folyamatok, módszerek és rendszerek megalkotásában vagy kivitelezésében részt vesz, valamint az érintett projektet menedzseli. Frascati a hangsúlyt a foglalkozásra és a tevékenységre helyezi, és nem veszi figyelembe a fokozatot, mint a kutatói tevékenység meghatározó kritériumát.

A közösségi/európai jog épít ugyan az OECD fogalmak elemeire, azonban nem vette át őket teljes egészében, illetve nem használja azokat. A harmadik országbeli állampolgároknak az Európai Közösség területén folytatott tudományos kutatás céljából való fogadására vonatkozó különjárásról szóló 2005/71 irányelv ugyanis eltér a fenti fogalmaktól, s a kutatót másképp határozza meg. Mielőtt azonban a kutató meghatározására kitérnénk, további fogalom-meghatározásokat kell eszközölnünk, s azt is meg kell néznünk, kire vonatkozik, kiket céloz meg ez az irányelv. Az irányelv azon *harmadik országbeli kutatókra*¹⁶ vonatkozik, akik három hónapnál hosszabb időtartamra kutatási program végrehajtása céljából, kutatószervezettel kötött fogadási megállapodás keretében érkeznek az EU-ba.¹⁷ Az irányelv, bár több helyen is használja a kutatási

¹⁵ 1. ISCO-88 osztályozást:

<http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco88/major.htm>.

¹⁶ Harmadik országbeli személynek minősül minden olyan személy, aki az EK Szerződés 17. cikkének (1) bekezdése (ma EUMSZ 20. cikk) értelmében nem uniós polgár. Az a tény, hogy Dánia és az Egyesült Királyság úgy döntött, hogy az irányelvet nem alkalmazza, nem jelenti azt, hogy az EU valamelyik tagállamába érkező dán vagy angol kutatót az irányelv hatálya alá tartozóként kellene kezelni. Az Egyesült Királyságba és Dániába érkező harmadik országbeli kutatók esetében – opt-out okán – nem az EU-ban lefektetett külön eljárás, hanem a nemzeti jogszabályok alkalmazandók. Más a helyzet Írországgal, amely alkalmazza a területére érkező kutatók esetében az irányelvet.

¹⁷ Az irányelv nem vonatkozik azon kutatókra, akik három hónapnál rövidebb időre érkeznek, továbbá azon kutatókra sem, akik ugyan három hónapnál hosszabb időtartamra jönnek kutatni, azonban nem kutatószervezettel kötött fogadási megállapodás keretében, hanem például foglalkoztatásra irányuló jogviszony keretében, vagy kiküldetésben. Továbbá az irányelvet nem lehet alkalmazni olyan harmadik országbeli diákok esetében sem, akik ugyan három hónapnál hosszabb ideig kutatnak egy tagállamban, de doktoranduszként. Az ilyen diákként, kutatási tevékenységet folytató doktoranduszhallgatók esetében a harmadik országok állampolgárai tanulmányok folytatása, diákcseré, javadalmazás nélküli gyakorlat,

program kifejezést – például célkitűzés, hatály, fogadási megállapodás minimum kelléke –, a jelentését nem határozza meg. Meghatározza azonban a *kutatást mint az ismeretanyag növelése érdekében szisztematikusan végzett alkotómunkát, beleértve az emberi, kulturális és társadalmi ismeretek növelését, valamint ezen ismeretanyag új alkalmazásokra való használatának kidolgozását*. Az irányelv tárgyi hatálya csak a szűkebb értelemben vett kutatásra vonatkozik, mert az ismeretek növelését, azaz új ismeret megszerzését, illetve a meglévő ismeretek új felhasználási módját – ami a felhasználás újdonsága tekintetében új ismeretnek minősül – kell, hogy célozza a munkavégzés. A meglévő ismeretanyag fejlesztését nem, annak pusztán az alkalmazását célzó munkavégzés tehát nem minősül kutatásnak, így arra nem alkalmazható ez az irányelv.

Meghatározza az irányelv a *kutató fogalmát is: harmadik ország állampolgára, aki olyan megfelelő felsőfokú képesítéssel rendelkezik, amely doktori programokban való részvételre jogosít fel, és akit valamely kutatószervezet kiválasztott egy olyan kutatási program megvalósítására, amelyhez a fenti képesítés általában szükséges*. Mindezeknek a definícióknak az összeolvasásából kiderül, hogy a jogalkotó a kutatási program kidolgozása kapcsán valószínűleg kizárólag a kutatószervezet kutatási programjára gondolt, így amennyiben a kutató egyéni kutatási programot kíván folytatni, rá az irányelv nem alkalmazandó, vagyis az egyéni kutató a közösségi jog szerint – azaz e szerint az irányelv szerint – nem kutató. Az irányelv alkalmazása szempontjából fontos kitétel, hogy a kutatót a kutatószervezet kiválassza a kutatási programra. Nem kiválasztott, ezért nyilván fogadási megállapodást sem kötött kutató esetében nem alkalmazandó a kutatói irányelv.¹⁸

Valószínű, hogy – a fentebb említettel ellentétben – a jogalkotót olyan szándék vezette, hogy tágan határozza meg a kutató fogalmát, különös tekintettel a preambulum 8. bekezdésére: „[...] az ezen irányelv alapján potenciálisan jogosult harmadik országbeli kutatókat a képesítésükkel és a megvalósítani kívánt kutatási programmal összhangban tágan kell meghatározni.” A tág személyi kör meghúzását, valamint a tagállamok átültetési szabadságának nagy mozgásterét támasztja alá a (11) preambulum is, amely szerint: „A tagállamok hasonló szabályokat alkalmazhatnak olyan harmadik országbeli állampolgárok esetén, akik a nemzeti jogszabályokkal vagy közigazgatási gyakorlattal összhangban egy kutatási program keretében kérelmezik fogadásukat felsőoktatási intézményben folytatandó *oktatás céljából*.” Ebből az is következik, hogy ha egy kutató csak oktatni kíván egy kutatási projektben, akkor nem hivatkozhat sikeresen ennek az irányelvnek az alkalmazására, kivéve, ha a tagállam a számára is biztosítja ezt a tartózkodási engedélytípust.

Az a harmadik országbeli kutató, aki az irányelv hatálya alá tartozik, s olyan tartózkodási engedélyt kap, amely a kutató kifejezést tartalmazza, nem tartozik a harmadik országbeli állampolgárok magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából való belépésének és tartózkodásának feltételeiről szóló 2009/50/EK irányelv (ún. Kék Kártya irányelv) hatálya alá, s ezért nem kaphat a kutatói célú tartózkodási engedélye mellett EU Kék Kártyát is.

illetve önkéntes szolgálat céljából történő beutazásának feltételeiről szóló, 2004. december 13-i 2004/114/EK tanácsi irányelv alkalmazandó.

¹⁸ Ilyen esetben célszerű EU Kék Kártya kérelmet benyújtani, s Kék Kártyaként belépni az adott tagállamba.

A Kék Kártya irányelvet azon harmadik országbeli állampolgárokra kell alkalmazni, akik magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából kérelmezik valamely tagállam területére történő belépésük engedélyezését. A magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás közösségi szinten lett meghatározva, amely fogalom ismeretes az uniós polgárok esetében a személyek szabad mozgása területén alkalmazott meghatározással. Így minden olyan nem uniós személy munkavállalása annak számít, aki másvalakinek az irányítása alatt vagy másvalaki számára végzett valódi és tényleges munkavégzés céljából az adott tagállamban munkavállalóként a nemzeti munkajogi jogszabályok és/vagy a nemzeti gyakorlat szerinti védelemben részesül, a jogviszonyra való tekintet nélkül, fizetést kap, és rendelkezik a megfelelő és konkrét kompetenciával, amelyet felsőfokú szakmai képesítés bizonyít.¹⁹

Felsőfokú szakmai képesítés minden olyan képesítés, amelyet felsőfokú képesítés megszerzését tanúsító okirat igazol, vagy ettől eltérve – amennyiben azt a nemzeti jogszabályok lehetővé teszik – legalább ötéves, a felsőfokú képesítéssel összehasonlítható olyan szakmai tapasztalat, amely a munkaszerződésben vagy a kötelező érvényű állásajánlatban meghatározott szakma vagy ágazat terén releváns.²⁰

E meghatározásból egyértelműen következik, hogy a kutatói tevékenység kimeríti a magas szintű képzettséget igénylő munkavállalást. Az irányelv azonban explicite kimondja, hogy nem alkalmazandó azokra, akik kutatási projektek végzése céljából a 2005/71/EK irányelv szerinti kutatóként kérelmeznek tartózkodást valamely tagállamban. Egyértelmű, hogy az a kutató, aki még nem kérelmezte a 2005/71/EK irányelv szerinti kutatóként megvalósuló tartózkodását vagy az már lejárt, folyamodhat EU Kék Kártya iránt.

A kutatói irányelv és a Kék Kártya irányelv fogalmainak egybevetéséből következik, hogy közösségi szinten a kutatói irányelv hatálya alá tartozó kutatók esetében a szűk értelemben vett kutatókról, azaz a klasszikus kutatókról, míg a Kék Kártya irányelv hatálya alá tartozók esetében a tágabb értelemben vett kutatókról beszélünk.

A Kék Kártya irányelv a migráció kezelésében néhány területen fenntartja a tagállami hatáskört. A megmaradt tagállami hatáskörök, illetve az a tény, hogy az irányelv az eredeti javaslatához képest felhígult, azt eredményezte, hogy az amerikai mintára szabott EU Kék Kártya ma nem az egyetlen és kizárólagos tartózkodási engedélyforma a magasan képzett szakemberek számára. Közösségi szinten is háromféle engedélytípus létezik: (1) kutatói tartózkodási engedély, (2) tanulmányi célú tartózkodási engedély (PhD-hallgatók), valamint (3) EU Kék Kártya. Emellett léteznek a tagállamok által létrehozott, magasan képzett szakemberek vonzása céljából kiadott nemzeti engedélytípusok is. Megállapítható tehát, hogy egy harmadik országbeli kutató esetében, aki történetesen magasan képzett szakembernek is minősül, esetről esetre kell mérlegelni a különböző irányelvek által biztosított jogokat, kötelezettségeket, valamint a foglalkoztatókat terhelő kötelezettségeket, továbbá a nemzeti tartózkodási engedély nyújtotta előnyöket és hátrányokat. Jelenleg mindezt összevetve választható ki, hogy egy kutatónak milyen kérelmet érdemes az érintett tagállamban benyújtania. Ha a kutatóintézet nem akkreditált, vagy akkreditált ugyan, de nem kíván kutatási megállapodást kötni vagy pénzügyi felelősséget vállalni a kutatóért, akkor a kutatói tartózkodási engedélytípus helyett érdemes Kék Kártyát igényelni.

¹⁹ 2. cikk b) pont.

²⁰ 2. cikk g) pont.

Ez a sokszínűség és sokféleség tükröződik vissza a magyar jogban is. Ugyanis ma Magyarországon külföldi kutató az a személy, aki a *szabad belépés és tartózkodás jogával nem rendelkező, az EU-n kívüli ország állampolgára, azaz ún. harmadik országbeli állampolgár*, aki vagy *kutatási tevékenységet végez Magyarországon, vagy az uniós terminológia szerinti magasan képzett személy, aki egyébként kutatást végez(het).*

Az ilyen harmadik országbeli állampolgár, akinek utazási, tartózkodási célja kutatói tevékenység folytatása, klasszifikálása, besorolása – a magyar jog szerint – egyetlen jogi kategóriába igencsak nehéz. Ugyanis ez a csoport többféle jogi helyzetű személyből állhat össze a külföldiek beutazására, tartózkodására vonatkozóan. Ennek illusztrálásaként a harmadik országbeli személy idegenrendészeti besorolása a hatályos szabályozás²¹ szerint a következő lehet:

- bevándorlási, letelepedési engedélyt szerzett, és ily módon szabadon tartózkodik Magyarországon, esetleg szabadon tud belépni másik uniós tagállamba, és szabadon kapcsolódhat be kutatási tevékenységbe, mivel nincs szüksége munkavállalási engedélyre;
- menekült vagy egyéb védelem alatt álló migráns, aki itt marad, és kutatási tevékenységbe kapcsolódik, hiszen számára nem kell munkavállalási engedély, s másik tagállamba például egy konferenciára elutazhat és visszatérhet;
- hontalanként elismert, aki kutatási tevékenységbe kapcsolódik;
- másik uniós tagállamban tartósan élő (EGT tartózkodási engedéllyel vagy menekültként elismert) migráns, aki munkavállalóként érkezik, és kutatási tevékenységbe kapcsolódik, ideiglenes letelepedési engedélyt kér e célból;
- vízummentesen belépő (elvileg turista), hogy előkészítse a munkavállalását, kutatási tevékenységét;
- tartózkodási engedéllyel itt tartózkodó migráns, akinek nem kell munkavállalási engedély;
- tartózkodási vízummal, engedéllyel itt lévő, aki munkavállalási engedélyt szerzett, munkavállalás vagy tanulás a célja, amely még kutatási munkába történő bekapcsolódást is biztosít számára;
- Kék Kártyával rendelkező, magasan képzett munkavállaló vagy kutatói fogadási megállapodás alapján hazai kutatóintézethez, egyetemhez érkező/érkeztetett személy, aki a megállapodás lejártáig végzi a kutatási munkát, majd hazatér.

A helyzetet tovább nehezíti, hogy a külföldiek beutazására és tartózkodására vonatkozó szabályok, azaz az idegenrendészeti szabályok az első, a legalapvetőbb és a legfontosabb szabályok, lényegében erre épülnek rá, ezekkel kombinálódnak az egyéb jogállási, jogviszonyokból eredő szabályok, előnyök, hátrányok. *Az idegenrendészeti jogszabályokban meghatározott státusok, jogállások szolgálnak alapul a különböző ágazati jogszabályok személyi hatályának meghatározásában, természetesen a jogalkotói szándéktól függően.*

²¹ Legfontosabb jogszabály e területen a 2007. évi II. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról, valamint a 114/2007. (V. 24.) Korm. rendelet a 2007.évi II. tv. végrehajtásáról.

A fentebb felsorolt személyi kategóriák így vagy úgy mind végezhetnek kutatást, kutatáshoz fűződő tevékenységet Magyarországon. *A projekt fókuszcsoportját azonban „csak” a kutatói megállapodással érkezők (szűkebb értelemben vett kutatók), a PhD-s diákok és a kereső tevékenységet folytatók adták.* Elméleti szinten vizsgáltuk ugyan a magasan képzett, ún. Kék Kártyás munkavállalók (tágabb értelemben vett kutatók) helyzetét is, azonban a Kék Kártya 2011. augusztusi bevezetése, s ebből eredően az idő rövidsége, a tapasztalatok hiánya nem tette lehetővé, hogy az intézménnyel és a hozzá kapcsolódó jogosultságokkal a gyakorlat szempontjából igazán eredményesen és hatékonyan foglalkozzunk.

Harmadik országbeli kutatók száma Magyarországon az idegenrendészet tükrében

Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy hány harmadik országbeli kutató van Magyarországon, egyáltalán nem könnyű. *Kutatókra vonatkozó statisztika, rendszeres statisztikai adatgyűjtés ugyanis nincsen.* Ennek részben az az oka, hogy kutatói tevékenységet – amint azt fentebb láttuk – nemcsak kutatói célú tartózkodási engedéllyel lehet végezni. Más beutazási és tartózkodási céllal érkező harmadik országbeli állampolgárok is vehetnek részt kutatásban, végezhetnek kutatást, így például a tanulmányi célú tartózkodással Magyarországon tartózkodó diákok tanulmányaik mellett, illetve ennek keretében végezhetnek kutatást, vagy kutatók érkezhettek magán-kutatóintézetekhez, laboratóriumokba is kereső tevékenység folytatása céljából. *Mivel a kutatók számára vonatkozóan egyrészt nincs kötelező adatszolgáltatás,²² másrészt a fentebb felsorolt tartózkodási célok közül nem kerül leválogatásra az, aki ténylegesen kutató, a meglévő statisztikák nem adnak pontos adatot arra nézve, hogy hány harmadik országbeli kutató kutat az adott évben Magyarországon.*

Amit biztosan tudunk,²³ hogy a kutatási célból benyújtott „C” típusú vízumkérelmek (azaz a három hónapot meg nem haladó tartózkodásra szóló kérelmek) száma az elmúlt években 500 körül mozgott (2008-ban 571, 2009-ben 535, 2010-ben 501, s 2011 szeptemberéig 441 a becsült szám). 2008-ban és 2009-ben szép számmal fordultak elő orosz és ukrán kérelmek, számuk azonban jelentősen lecsökkent 2010-ben és 2011-ben. A kínai kérelmek száma 2010-ben – az előtte lévő évek és a 2011-es év kérelmeivel összehasonlítva – kiugróan magas volt. A szerb-montenegrói kérelmek száma 2008-ban közel azonos volt a kínai kérelmekével, azóta azonban számuk elenyésző. Az indiai kérelmek száma 2009-ben volt a legmagasabb, 2011-ben csökkenést mutatott. Megcsappant a dél-afrikai kérelmek száma is 2011-ben, helyette viszont 2010-ben és 2011-ben jelentősen nőtt a moldáv kérelmek száma.

Három hónapot meghaladó időtartamú tartózkodás esetén az összes tartózkodási engedély száma 2009-ben 32 254 volt, míg 2010-ben 37 032. A kereső tevékenység folytatása céljából kiadott engedélyek száma 2010-ben több volt (16 060), mint 2009-ben (14 043). Szintén nőtt a tanulmányok folytatása céljából kiadott engedélyek száma

²² Talán segít a helyzeten, ha az EU felé a jövőben kötelezővé válik az adatszolgáltatás.

²³ A kapott statisztikákat dr. Tüske Ritától, a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal Vízum és Tartózkodási Osztályának vezetőjétől kaptuk a 2011. november 17–18-án Budapesten megrendezett konferencián. Az előadás power point verziója letölthető a www.tullius.hu weboldalról.

2010-ben (11 179, míg 2009-ben csak 9 814.) Egyéb célú tartózkodási engedéllyel is végezhető kutatás Magyarországon, ezért számuk szintén tájékoztató jellegű lehet: 2010-ben 2451 fő, 2009-ben 2685 fő kapott ilyen.

A kifejezetten kutatási célú tartózkodásra beadott kérelmek száma évről évre nem nagy, szinte „elvesznek” a nagyobb halmazt képviselő jogcímekben, ezért nem is csoda, hogy rendszeres gyűjtésük nem jellemző. 2008-ban csupán 31 ilyen kérelmet nyújtottak be, ebből egyet elutasítottak, és 27-et engedélyeztek. A legnagyobb kutatói létszámot az indiaiak és törökök adták 4-4 fővel. Őket az amerikaiak, oroszok, vietnamiak és egyiptomiak követték 2-2 fővel. A szerb-montenegrói kérelmezők száma 2008-ban viszonylag magas volt, ám azóta – a nyugat- és dél-balkáni vízumliberalizáció miatt, ami Szerbiával, Montenegróval és Albániával szemben törölte el a vízumkötelezettséget – az ilyen állampolgárokból álló személyi kör tulajdonképpen nullára redukálódott. 2009-ben az összlétszám már jóval magasabb volt, 52 kérelmet adtak be, amelyből az engedélyezett 44 fő volt. Ebben az évben is az indiaiak képviselték a legnagyobb kutatói csoportot 15 fővel. Őket követték az egyiptomiak 5 fővel, majd harmadik legnagyobb kutatói csoportként az oroszok jelentek meg 3 fővel. Bármilyen meglepő is, szép számmal megjelentek a dél-afrikai kutatók. Ennek oka, hogy a Magyar Köztársaságnak és Dél-Afrikának van egy kutatási együttműködési megállapodása. Ahhoz képest, hogy Magyarország a dél-afrikai állampolgárok számára nem gyakori célország, az onnan érkező kutatók száma elég magas.

Tovább nőtt a kérelmek száma 2010-ben, amikor immár 63 kérelmet nyújtottak be, amelyből 58 fő kutatói tartózkodását engedélyezték. Legnagyobb létszámban még mindig az indiaiak (9 fő) voltak képviselve, őket követte 6 iráni kutató, majd a szerbek, kínaiak és ukránok 5-5-5 fővel. 2010-ben láttunk horvát kutatói tartózkodási célú kérelmet is, szám szerint kettőt, amely eddig korábban nem volt. Míg 2008-ban 4 török kérelmet láttunk, a későbbi években egyetlen ilyen kérelem sem volt. Ami jelentős változás, hogy míg a 2010 előtti időszakban gyakorlatilag nem is volt moldáv állampolgárságú kérelmező, 2010-ben és 2011-ben az ő számuk jelentősen megnőtt, és már az indiai és dél-afrikai kérelmezők számával azonos. 2011 szeptemberéig a kutatási célú tartózkodásra beadott kérelmek száma 60 volt, amelyből elutasításra nem került sor, s 49 fő tartózkodását engedélyezték. A kérelmek számszerű megoszlása annyiból érdekes, hogy 6 japán engedélyezett kérelmet találunk, amely jelenleg vezeti a sort, maga mögé utasítva az engedélyezett indiai kérelmeket (5). Tekintettel azonban arra, hogy a konferencia idején, 2011 novemberében még eljárások voltak folyamatban, a 2011. évben is az indiaiak képezhetik a jellemző kutatói csoportot Magyarországon, az esetleges legnagyobb iráni csoport mellett (7 fő). Emellett Dél-Koreából 5 fő, Kínából 5 fő és Pakisztánból 4 fő kapott tartózkodási engedélyt.

Azok a személyek, akik a Bevándorlási és Állampolgársági Hivataltól kutatási célú tartózkodási engedélyt kaptak, klasszikus kutatóknak nevezhetők: ők azok, akik a 2005/71 irányelv alapján három hónapnál hosszabb időtartamra kutatási program végrehajtása céljából, kutatószervezettel kötött fogadási megállapodás keretében érkeznek Magyarországra.

A klasszikus értelemben vett kutató, aki a 2005/71/EK irányelvben meghatározott fogadási eljárás keretében kiadott kutatási célú tartózkodási engedéllyel kutat Magyarországon, csak olyan intézménynél dolgozhat, amely akkreditáltatta magát. Ez fordítva is igaz: bármely kutatószervezet, amely a 2005/71 irányelvben meghatározott fogadási eljárásnak megfelelően kíván kutatót fogadni, csak úgy teheti, ha akkreditáltatja ma-

gát.²⁴ Az akkreditáció során a nemzeti akkreditáló szervezet – jelenleg a Nemzeti Innovációs Hivatal – hivatalosan elismeri és igazolja, hogy a kutatást folytató jogi személy vagy jogi személyiség nélküli gazdasági társaság (kutatószervezet) alkalmas kutató fogadására. Az akkreditált kutatószervezet számára a Hivatal öt évig hatályos, és alkalmanként öt évre megújítható akkreditációs tanúsítványt ad ki.²⁵

A tagállamok által előzetesen akkreditált kutatószervezetek jogosultak arra, hogy kutatási program végrehajtása céljából harmadik ország állampolgárával fogadási megállapodást írjanak alá. A fogadási megállapodásban a kutató vállalja a kutatási program megvalósítását, a szervezet pedig vállalja a kutató e célból való fogadását.

Bár a Magyarországon akkreditált intézmények köre tág, a kutató célú tartózkodásra beadott kérelmek száma alapján megállapítható, hogy a külföldi kutatókat jellemzően foglalkoztató tudásközpontok ma Magyarországon a Magyar Tudományos Akadémián, a Debreceni Egyetemen, a Szent István Egyetemen, a Közép-Európai Egyetemen és a Budapesti Corvinus Egyetemen találhatók.

Más a helyzet az olyan kutatóközpontokkal, amelyek nem költségvetési forrásból gazdálkodnak, hanem magán-kutatóintézmények, laboratóriumok vagy vállalkozások. Bár az ilyen intézmények is kérhetik akkreditációjukat, az ő esetükben talán gyakoribb-nak mondható, hogy a náluk kutató nem a klasszikus értelemben vett kutató, mivel ők a tágabb értelemben vett harmadik országbeli kutatók, és kereső tevékenység folytatása vagy egyéb célú tartózkodási engedéllyel tartózkodnak Magyarországon. Az ilyen jogcímen kiadott engedélyekből azonban nem állapítható meg, hogy ki a tényleges, valódi kutató.

A kutatói tevékenység végzésének formái Magyarországon

A projekt során megvizsgáltuk a harmadik országbeli kutatókat körülvevő magyar jogi környezetet is. Kétnyelvű kézikönyvünkben részletesen kitértünk arra, hogy a harmadik országbeli állampolgár milyen feltételekkel léphet be Magyarország területére, milyen jogcímen tartózkodhat az országban, milyen tevékenységi formában végezhet kutatói tevékenységet, milyen foglalkoztatási formák nyitottak a kutatók előtt, hogyan és milyen szociális biztonsági ellátásokra jogosultak, miként, mely országban adóznak, hogyan tudnak ingatlant vásárolni vagy bérelni, hogyan szerezhetnek magyar állampolgárságot. Ebből a jogszabályhalmazból csak a két legfontosabb területre térünk ki a cikkünkben, nevezetesen a tevékenység végzésének lehetséges formáira, valamint a kereső tevékenységhez fűződő szociális biztonságra, szociális védelemre, mert ezek azok a kérdések, amelyek nemcsak Magyarországon, hanem uniós szinten is a migráció legfontosabb kérdései (Berghman–Schoukens 2011).

A magyar jog számos olyan jogviszonyt szabályoz, amely elsősorban a jogviszony valamelyik alanyának – tágabb értelemben vett – munkavégzésére irányul. A legkézen-

²⁴ Az akkreditált kutatószervezetek listája a nemzeti akkreditáló szervezet oldalán elérhető: www.nih.gov.hu

²⁵ Az akkreditálásra vonatkozó részletszabályok a harmadik országbeli állampolgár kutatókat fogadó kutatószervezetek akkreditációjáról, valamint a fogadási megállapodásról szóló 181/2007. (VII. 6.) Korm. rendeletben találhatók.

fekvőbb a *munkaviszony*, ez alkotja a munkavégzésre irányuló jogviszonyok túlnyomó többségét. Mivel migráns kutató alatt nem csupán a szűkebb értelemben vett tudományos kutatási tevékenységet végzőket értjük, hanem a magas szintű képzettséggel rendelkező személyeket is, e személyek foglalkozások százait láthatják el. A munkaviszonyra – a cikk írásakor már – a Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. tv. (a továbbiakban: Mt.) vonatkozik.

Az Mt. 34. §-a tartalmazza a munkavállaló ismérveit, amelyek között állampolgársági követelmény nincs, tehát *nincs akadálya a harmadik országbeli állampolgár munkavállalóként való foglalkoztatásának*. Ugyanakkor az Mt. 192. § (3) bekezdése szerint, *ha a munkaviszony létesítéséhez hatósági engedély szükséges, a munkaviszony legfeljebb az engedélyben meghatározott időtartamra létesíthető*. Az engedély meghosszabbítása esetén az újabb határozott idejű munkaviszony tartama – a korábban létesített munkaviszony tartamával együtt – meghaladhatja az öt évet. A hatósági engedély ilyen esetben a munkavállalási engedély. „Az engedélyezési kötelezettség alá tartozó foglalkoztatásra irányuló jogviszony létesítéséhez szükséges szerződés csak a munkavállalási engedély vagy az EU Kék Kártya beszerzését követően köthető meg.”²⁶ Az engedélyeztetés kérdéseit a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény (a továbbiakban: Flt.) és az abban foglalt felhatalmazás alapján, illetve a harmadik országbeli állampolgárok Magyar Köztársaság területén történő engedélymentes foglalkoztatásának szabályairól szóló 355/2009. (XII. 30.) Korm. rendelet határozza meg.

Az Flt. értelmében főszabály szerint *a foglalkoztatásra irányuló jogviszonyok munkavállalási engedélykötelesek*, vagy a magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás és tartózkodás céljából kiállított engedély (*EU Kék Kártya*) alapján *létesíthetők*.²⁷ Az Flt. azonban nem határozza meg, hogy mit ért foglalkoztatásra irányuló jogviszonyok alatt. Ezt a 355/2009. (XII. 30.) Korm. rendelet értelmezi, amely szerint foglalkoztatásra irányuló jogviszony minden olyan jogviszony, amelyben a jogviszony tárgya a harmadik országbeli állampolgár által a foglalkoztató részére ellenérték fejében végzett munka, ideértve azt is, ha a harmadik országbeli állampolgár foglalkoztatására

- meghatározott munka elvégzéséhez szükséges begyakorlottság megszerzését célzó képzés (betanító képzés) során, továbbá
- a belföldi foglalkoztatóval kötött megállapodás teljesítése érdekében külföldi székhelyű munkáltatóval fennálló jogviszonya alapján

kerül sor.

Vannak azonban olyan esetek, amikor a munkavégzés, a foglalkoztatásra irányuló jogviszony engedélymentes.²⁸ *A mentességi esetek között vannak kifejezetten a magasan képzetteket és kutatókat érintő lehetőségek*,²⁹ emellett vannak olyan egyéb engedélymentes esetek is (például nemzetközi szervezetnek végzett munka, vezető tisztség-

²⁶ Flt. 7. § (1) bekezdés.

²⁷ A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény 7. §-a.

²⁸ Lásd a harmadik országbeli állampolgárok Magyar Köztársaság területén történő engedélymentes foglalkoztatásának szabályairól szóló 355/2009. (XII. 30.) Korm. rendelet 2. § (1) bekezdését.

²⁹ Lásd ugyanitt a 10., 12., 13., 17., 21. pontot. Uo. 10., stb.

viselői jogviszony), amelyek keretei között szintén ellátható nívós szakmai tevékenység.

A munkavállalási engedélyeztetés szempontjából irreleváns, hogy a harmadik országbeli kutató foglalkoztató foglalkoztató a privát vagy a közszféra foglalkoztatója, mivel a 355/2009. (XII. 30.) Korm. rendelet szerint foglalkoztatónak minősül egyrészt az, akinek a részére a harmadik országbeli állampolgár foglalkoztatásra irányuló jogviszony alapján munkát végez, másrészt, aki külföldi székhelyű vállalkozással kötött megállapodást, és a megállapodás teljesítése érdekében a harmadik országbeli állampolgárt foglalkoztatja, továbbá foglalkoztató az is, akivel a kötött megállapodás teljesítése érdekében a harmadik országbeli állampolgár a Magyar Köztársaság területén munkát végez.³⁰

Ennek megfelelően azon foglalkoztatásra irányuló jogviszonyok közül, amelyben harmadik országbeli kutató foglalkoztatása lehetséges, ki kell emelni a közalkalmazotti jogviszonyt is, amelyet a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. tv. (a továbbiakban: Kjt.) szabályoz. A közalkalmazott olyan, állami – központi és helyi önkormányzati – szervnél dolgozó személy, aki – a köztisztviselővel és a kormánytisztviselővel szemben – közhatalmat nem gyakorol. A közalkalmazottá válás feltételeit a Kjt. 20. § (2) bekezdés tartalmazza. Ennek c) pontja értelmében *közalkalmazotti jogviszony magyar állampolgárságú, vagy külön jogszabály szerint a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező, illetve bevándorolt vagy letelepedett személlyel létesíthető*. Ugyanezen szakasz (3) bekezdése a feltételek szigorítására, illetve részben enyhítésére ad felhatalmazást a Kjt.-t végrehajtó jogszabályok számára. Végrehajtási jogszabály a jogviszony létesítéséhez az állampolgársági feltétel alól mentesítést adhat. A közalkalmazotti állásokhoz való hozzáférés korlátait a keretszabályozás miatt ezért nem törvényi, hanem *rendeleti szinten kell keresni*. A Kjt. főszabálya a magyar állampolgárság megkövetelése. A második pontban szereplő magyar állampolgárság előírása csak arra az esetre értelmezhető, ha a (2) bekezdés által lehetővé tett szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező, illetve bevándorolt vagy letelepedett személy közalkalmazotti jogviszony-létesítését kívánja megakadályozni a jogalkotó. Kiemelendő ugyanakkor, hogy e jogállású személyek közalkalmazottá válását csak külön jogszabály teheti lehetővé, az nem a Kjt.-ből következik. A szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező, illetve bevándorolt vagy letelepedett személy közalkalmazotti jogviszonya *külön jogszabályon* alapul, míg a (3) bekezdés szerinti állampolgársági feltételenyhítés vagy -szigorítás a *Kjt.-t végrehajtó jogszabályon*, így előfordulhat, hogy a két, egymásra tekintettel nem lévő jogszabály közül az egyik mentességet, a másik pedig szigorítást tartalmaz az állampolgárság tekintetében. Külön is hangsúlyozni kell, hogy a fenti alkalmazási nehézség a migráns kutatókat csak akkor érintheti, ha a szabad mozgás vagy tartózkodás jogával rendelkeznek, ha bevándorolt vagy letelepedett jogállásúak.

Abban az esetben, ha a harmadik országbeli kutató a közszféra kutatóintézetekénél kíván elhelyezkedni, figyelembe kell venni a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvénynek a Magyar Tudományos Akadémia irányítása alá tartozó költségvetési szerveknél, illetve más kutató- és kutatást kiegészítő intézeteknél történő végrehajtásáról szóló 84/2011. Korm. rendeletet. A kormányrendelet hatálya kiterjed a költségvetési szervként működő kutatóközpontokra, kutatóintézetekre; a jogszabály eltérő rendelkezése hiányában a nem kutatóintézetként működő költségvetési szerveknél

³⁰ Lásd ugyanitt a 1. § (3) bekezdés 3. pontot. Uo. 1. stb.

(ide nem értve a felsőoktatási intézményeket) tudományos kutatói munkakörökben és a Magyar Tudományos Akadémia irányítása alá tartozó, kutatást kiegészítő (támogatott kutatóhelyeket fenntartó, szolgáltató, jóléti) költségvetési szerveknél foglalkoztatottak közalkalmazotti jogviszonyára.³¹ A kormányrendelet 2. §-a szerint a munkáltatónál magasabb vezető és vezető megbízással rendelkező, illetve a pénzügyi kötelezettségvállalásra jogosult nem vezetői megbízással nem rendelkező közalkalmazottak esetében a magyar nyelv tudása alkalmazási feltétel. A kormányrendelet semmilyen részletszabályt nem tartalmaz a Kjt. 20. §-a tekintetében, így a Kjt. főszabálya, a magyar állampolgárság alkalmazási feltétel.

Vizsgálataink alapján arra jutottunk, hogy *a munkaviszony és a közalkalmazotti jogviszony az a két foglalkoztatási forma, amely a szűkebb értelemben vett kutatók (klasszikus kutatók) számára kizárólagos, míg a tágabb értelemben vett kutatók számára tipikus foglalkoztatási forma a munkavégzésre irányuló jogviszony lehet.* További munkavégzési formák ugyan léteznek, de csak kivételesen elérhetők a harmadik országbeli migránsok számára. Ennek oka, hogy ezen munkavégzésre irányuló jogviszonyok lényegi vonása a közhatalom gyakorlásában való részvétel. Éppen e speciális feladat miatt e munkavégzésre irányuló jogviszonyok esetében a magyar állampolgárság megkövetelése általános kritérium.³²

A kutató magyarországi munkavégzésének további formája – amint azt a fentiekben már említettük – a *fogadási megállapodás*. A fogadási megállapodás intézménye a 2005/71/EK tanácsi irányelv átültetésével honosodott meg a magyar jogban. A tagállamok által előzetesen akkreditált kutatószervezetek jogosultak arra, hogy kutatási program végrehajtása céljából harmadik ország állampolgárával fogadási megállapodást írjanak alá. A fogadási megállapodásban a kutató vállalja a kutatási program megvalósítását, a szervezet pedig vállalja a kutató e célból való fogadását. A fogadási megállapodás tulajdonképpen egy ún. atipikus szerződés, atipikus foglalkoztatási forma. Az irányelv nem írja elő a tagállamok számára, hogy a foglalkoztatás milyen jogviszony keretében történjen, a lényeg az, hogy a fogadási megállapodás mindkét szerződő fél (kutatószervezet és kutató) jogait és kötelezettségeit tartalmazza. Az irányelv tehát azt sem írja elő, hogy a fogadási megállapodás mellett más, foglalkoztatásra, kutatásra vonatkozó szerződés is legyen a kutató és a kutatószervezet között. Az irányelv értelmében a tagállamok a kutatási célú tartózkodási engedélyt a fogadási megállapodás alapján bocsátják ki, amennyiben a belépés és tartózkodás feltételei teljesülnek. A magyar jogszabályi környezetből³³ azonban következik, hogy a foglalkoztatáshoz nem elég csupán a fogadási megállapodást megkötni a harmadik országbeli kutatóval, e mellett további jogvi-

³¹ 84/2011. Korm. rendelet 1. §.

³² A munkaviszonyon túl munkavégzésre irányulnak a közszolgáltatások nyújtásához, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a fegyveres szervek működtetéséhez szükséges személyi állomány különböző jogviszonyai is. Így beszélhetünk többek között a közalkalmazottak, a köztisztviselők, a kormánytisztviselők, a bírák szolgálati, az ügyészek szolgálati, a „jogi tanácsadók”, a közjegyzők, az önálló bírósági végrehajtók, a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati jogviszonyáról. E jogviszonyok sajátossága abban áll, hogy a munkát végzők tevékenységét részben vagy egészben korlátok közé szorítják.

³³ A fogadási megállapodásra vonatkozó részletszabályokat a harmadik országbeli állampolgár kutatókat fogadó kutatószervezetek akkreditációjáról, valamint a fogadási megállapodásról szóló 181/2007. (VII. 6.) Korm. rendelet tartalmazza.

szonyra vonatkozó szerződés, jellemzően munkaszerződés szükséges. Könnyebbség ugyanakkor, hogy a 355/2009. (XII. 30.) Korm. rendelet 2. § (1) bekezdés 21. pontja szerint nem kell munkavállalási engedély a kutató olyan magyarországi kutatási tevékenységéhez, amelyet külön jogszabály rendelkezései szerint, akkreditált kutatószervezettel kötött fogadási megállapodás alapján végez.

A tapasztalatok szerint a magasan képzett harmadik országbeli állampolgárok jelentős hányada doktoranduszként érkezik hazánkba, illetve a fokozatszerzésre irányuló tanulmányai mellett folytat munkát. Ezért át kellett tekinteni egyrészt az arra vonatkozó szabályozást, hogy ők milyen feltételek mellett létesíthetnek hallgatói jogviszonyt, másrészt hogy hallgatói jogviszony mellett milyen tevékenységet végezhetnek.

A doktori képzésre vonatkozó szabályozás gerincét a 2012. szeptember 1-jén hatályba lépett felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (a továbbiakban Ftv.) adja meg. Ennek egyik végrehajtási rendelete a felsőoktatásban részt vevő hallgatók juttatásairól és az általuk fizetendő egyes térítésekről szóló 51/2007. (III. 26.) Korm. rendelet. Az Ftv.-t a hallgatói munkavégzés tekintetében a Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvénnyel (Mt.) és az Ftv.-vel (1991. évi IV. törvény) együtt szükséges értelmezni.

Az Ftv. hatálya kiterjed valamennyi, a Magyar Köztársaság területén folytatott felsőoktatási tevékenységre, valamint a felsőoktatási intézmények hallgatóira. Állampolgári korlátozásokat a hallgatókra vonatkozó finanszírozást érintő rendelkezések között találunk: Minden magyar állampolgárnak joga, hogy az e törvényben meghatározott feltételek szerint felsőoktatási intézményben tanulmányokat folytasson, magyar állami ösztöndíjjal, magyar állami részösztöndíjjal támogatott vagy önköltséges képzésben. Ez a jog megilleti *a)* a külön törvény szerint a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyeket, *b)* a Magyar Köztársaság területén élő menekültet, menedékest, befogadottat, bevándoroltat, letelepedettet, *c)* nemzetközi megállapodás alapján a magyar állampolgárokkal azonos elbírálás alá eső külföldit, *d)* azoknak az országoknak az állampolgárait, amelyekben a magyar állampolgár a viszonyosság elve alapján igénybe veheti az adott állam felsőoktatási szolgáltatásait, *e)* a szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény hatálya alá tartozó, de magyar állampolgársággal vagy a szabad mozgás és tartózkodás jogával nem rendelkező személyt, *f)* a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvényben meghatározott – magát magyar nemzetiségűnek valló – harmadik országbeli állampolgárt, feltéve, hogy nem áll a kedvezménytörvény hatálya alatt és magyar állampolgársággal sem rendelkezik, *g)* magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás és tartózkodás céljából kiállított engedéllyel (EU Kék Kártyával) rendelkező harmadik országbeli állampolgárt. A nem említett személy (a még nem letelepedett, illetve nem magyar nemzetiségű harmadik országbeli állampolgár) tanulmányait kizárólag önköltséges formában folytathatja.³⁴

*A felsőoktatás – és ezáltal a doktori képzés is – állampolgárságra tekintet nélkül bárki számára nyitott, aki a felvételhez szükséges feltételeket teljesíti. Doktori képzés esetében ez a mesterképzésben szerzett fokozattal való rendelkezést jelenti.*³⁵ Államilag finanszírozott képzésben részt venni azonban csak a magyar állampolgárok és a magyar

³⁴ Ftv. 39. § (1)-(2) bekezdések.

³⁵ Ftv. 53. § (1) bekezdés.

állampolgárokkal azonos megítélés alá eső hallgatók jogosultak. A harmadik országbeli migráns kutatók számára a magyar nemzetiség, az EU Kék Kártya birtoklása, esetleges viszonyosság vagy a bilaterális nemzetközi szerződés léte releváns. *Amennyiben a harmadik országbeli állampolgár kutató nem tartozik a fentebb megjelölt privilegizált személyi körbe, „tanulmányait kizárólag önköltséges formában folytathatja”.*³⁶

*Hallgatói jogviszony esetén nem kell munkavállalási engedély a „10. a posztdoktori foglalkoztatásra irányuló pályázat, valamint a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj alapján – a pályázat, illetőleg az ösztöndíj keretében – történő munkavégzéshez; 12. Magyar Köztársaság területén működő szakiskolával, középiskolával, alapfokú művészetoktatási intézménnyel, felsőoktatási intézménnyel nappali tagozatos tanulói, illetve hallgatói jogviszonyban álló személynek a jogviszony fennállása alatt történő munkavégzéséhez.”*³⁷ Az Ftv. rendelkezik a *doktoranduszi munkaszerződésről*.³⁸ A doktoranduszi munkaszerződés a doktorandusz – azaz a PhD- vagy DLA-hallgató – hallgatói jogviszonyából eredő kötelezettségeinek teljesítéséhez szükséges, ugyanis *ez jelenti azt a keretet, amelyben a doktorandusz részt vehet a felsőoktatási intézmény oktatási, kutatási tevékenységében.* A doktoranduszi szerződésről az alábbi előírásokat tartalmazza az Ftv.: a doktorandusz tanulmányi kötelezettségeinek keretében a heti teljes munkaidő húsz százalékának megfelelő időtartamban az intézmény oktatási, tudományos tevékenysége körében munkavégzésre kötelezhető. Az ily módon végzett munka ideje – egy tanulmányi félév átlagában – nem haladhatja meg a heti teljes munkaidő ötven százalékát. A hallgató munkaidő-beosztását oly módon kell meghatározni, hogy vizsgázási és a vizsgára történő felkészülési kötelezettségeinek eleget tudjon tenni. A doktorandusz-szerződés alapján hallgatói munkadíj kerül kifizetésre, melynek havi összege, a teljes munkaidő ötven százalékának megfelelő idejű foglalkoztatás esetén, nem lehet kevesebb, mint a legkisebb kötelező munkabér (minimálbér), eltérő idejű foglalkoztatás esetén ennek időarányos része. A doktorandusz-szerződésből eredő vitás ügyek elbírálására a munkaügyi viták rendezésére vonatkozó előírásokat kell alkalmazni.³⁹

Az Ftv. azon munkavégzési formákat szabályozza, amelyek az adott felsőoktatási intézmény keretei között gyakorolhatók, amelyek annak oktatási spektrumához tartoznak. Így a 355/2009. (XII. 30.) Korm. rendelet ezen munkavégzés tekintetében állapít meg engedélymentességet. Azonban egy tág értelmezést sem zárhatunk ki, hiszen a „jogviszony alatt” kifejezés inkább jelenti azt, hogy a jogviszony időbeli fennállása alatt lehetséges munkavégzés, mintsem azt, hogy az adott jogviszony keretei között. Ezt támasztja alá, hogy a hatályos szabályok nem korlátozzák a más munkáltatóval kötött teljes vagy részmunkaidős munkaszerződés létesítését, illetve más, munkavégzésre irányuló jogviszony létesítését a nappali tagozatos doktoranduszok számára sem (Kocsis 2009). Igaz, az Ftv. kimondja a szervezeti és működési szabályzat tiszteletben tartását, és *a doktori iskolák jellemző gyakorlata, hogy a szabályzataikban gyakran korlátozzák a doktorandusz által vállalható munkavégzési formákat.* Tipikus, hogy csak részmunkaidős munkaviszonyt vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyt (például közalkalmazotti, köztisztviselői) engedélyeznek, azt is csak doktori tanácsi hozzájárulással. A doktoranduszi munkavégzés korlátai tehát – hasonlóan a nem hallgatói

³⁶ Ftv. 39. § (2) bekezdés.

³⁷ A 355/2009. (XII. 30.) Korm. rendelet 2. § (1) bekezdés.

³⁸ Ftv. 44. § a hallgatói munkavégzés szabályairól.

³⁹ Ftv. 44. § (5) bekezdés.

jogviszonyban álló kutatók munkához való hozzáféréseinek korlátozásához – nem törvényi, hanem akár a jogszabályok alatt elhelyezkedő szabályzati szinten keresendők, és a magyar hallgatókat ugyanúgy sújthatják, mint a harmadik országbeli állampolgárokat.

A harmadik országbeli kutatók számára 2011. augusztus 1-jével megnyílt egy új foglalkoztatási forma, az ún. *EU Kék Kártya*, amely a 2009/50/EU irányelv átültetésének következménye. Ahogy az Ft. 7. § (1) bekezdése meghatározza, a harmadik országbeli állampolgárok a magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás és tartózkodás céljából kiállított engedély (EU Kék Kártya) beszerzését követően szabadon létesíthetnek foglalkoztatásra irányuló jogviszonyt Magyarországon.

A Kék Kártya *egy olyan komplex dokumentum, amely magas szintű képzettséggel rendelkező harmadik országbeli birtokosát tartózkodásra és egyúttal magas szintű képzettséget igénylő munkavállalásra is jogosítja.*⁴⁰ EU Kék Kártyát az a harmadik országbeli állampolgár kap, aki rendelkezik érvényes útlevéllel, foglalkoztatása jogszabályban meghatározott szempontok alapján, valamint hazai foglalkoztatás-politikai érdekből támogatott, az egészségügyi ellátások teljes körére biztosítottnak minősül, vagy kérelmezte azt minden olyan időszakra vonatkozóan, amikor a foglalkoztatásra irányuló jogviszonyból eredően még nem minősül biztosítottnak.

A klasszikus munkavállalási engedélyhez, valamint a kiadására vonatkozó eljárás-hoz képest⁴¹ az EU Kék Kártya bevezetése számos új elemet vezetett be a jogrendszerbe. A legfontosabb változás, hogy az eljárásban ügyfélként a magasan képzett személy jelenik meg. Az EU Kék Kártyát a harmadik országbeli magasan képzett személynek bocsátják ki, és nem a foglalkoztatónak. Másrészt az ügyfélnek egy hatóságot kell felkeresnie (ún. egyablakos ügyintézés), amely hatóság a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) szálláshely szerinti regionális igazgatósága. Az eljárást ügygazdaként a BÁH folytatja le, amely szakhatóságként vonja be eljárásába a munkaügyi központokat.

A szakhatóságként eljáró munkaügyi központok döntenek el, hogy a magas szintű képzettséggel rendelkező harmadik országbeli foglalkoztatása támogatható vagy nem támogatható. Támogatható a munkavállalás, ha az érintett rendelkezik a munkakörhöz szükséges felsőfokú szakmai képesítéssel és a harmadik országbeli állampolgár magyarországi foglalkoztatásához nincs szükség engedélyre. Ilyen esetben a munkaügyi központ nem vizsgálja, hogy a foglalkoztató rendelkezik-e érvényes munkaerőigénnyel és közvetítettek-e ki részére munkaerőt. A munkaügyi központ abban az esetben is támogatja a harmadik országbeli állampolgárnak a munkavállalását, ha

- a harmadik országbeli állampolgár az előzetes megállapodásban meghatározott munkakörhöz szükséges felsőfokú szakmai képesítéssel rendelkezik,
- a foglalkoztató az EU Kék Kártya iránti kérelem benyújtását megelőzően a harmadik országbeli állampolgár által ellátandó tevékenységre vonatkozóan érvényes munkaerőigénnyel rendelkezik,⁴²

⁴⁰ 168/2011. (VIII.24.) Korm. rendelet a megyei (fővárosi) kormányhivatal munkaügyi központjának az EU Kék Kártya kiadásával kapcsolatos szakhatósági állásfoglalása kialakításának szabályairól, valamint egyes migrációs tárgyú és egyéb kormányrendeletek módosításáról.

⁴¹ 16/2010. (V. 13.) SZMM rendelet a harmadik országbeli állampolgárok magyarországi foglalkoztatásának engedélyezéséről.

⁴² Érvényes munkaerőigénnyel azt a munkaerőigényt kell tekinteni, amelyet a foglalkoztató az EU Kék Kártya iránti kérelem benyújtását megelőzően legalább tizenöt nappal ko-

- a munkaerőigény benyújtásától kezdődően nem közvetítettek ki részére olyan kiközvetíthető munkaerőt, akit álláskeresőként tartanak nyilván, és aki rendelkezik az alkalmazási feltételekkel, és
- a harmadik országbeli állampolgár megfelel a jogszabályban előírt, valamint a foglalkoztató munkaerőigényében megjelölt alkalmazási feltételeknek.

A BÁH – a szakhatóságok véleményének beszerzése után – az EU Kék Kártya iránti kérelemről harminc napon belül dönt. További új elem az eljárásban, hogy a foglalkoztató és a harmadik országbeli állampolgár legfeljebb négy évre *szóló előzetes megállapodást* köt a jövőbeni foglalkoztatásról, amely megállapodás kötelező érvényű állásajánlatnak minősül. Az előzetes megállapodásnak tartalmaznia kell 1) a harmadik országbeli állampolgár által ellátandó tevékenységet, munkakört (FEOR), 2) az ehhez szükséges felsőfokú szakmai képesítést, 3) a díjazás mértékét, 4) a foglalkoztatásra irányuló jogviszony megjelölését, és 5) a foglalkoztatásra irányuló jogviszony időtartamát.

Az EU Kék Kártya érvényességi ideje legfeljebb négy év lehet, amely alkalmanként legfeljebb négy évvel meghosszabbítható. Az EU Kék Kártya csak meghatározott munkáltatónál, meghatározott munka elvégzésére jogosít fel a kiadásától számított két évig.

Fontos kiemelni: a 2009/50/EK irányelv előírja, hogy az EU Kék Kártya birtokosának *legalább olyan jövedelmet kell biztosítani, mint az országos átlagbér 1,5-szerese, hiányszakmákban 1,2-szerese*. A sikeres kérelem feltétele tehát az, hogy a megállapodásban jelzett havi bruttó munkabér elérje vagy meghaladja ezt a szintet.⁴³ Tulajdonképpen ez a jogintézmény (egyik) olyan *sarkalatos pontja, amelyen az EU Kék Kártya sikere állhat vagy bukhat a harmadik országbeli kutatók vonzásában*. Tekintettel arra, hogy ez a jogintézmény csak 2011 nyarán jelent meg a jogrendszerben, csak a szabályozási keretet tudtuk vizsgálat tárgyává tenni, empirikus tapasztalatokról nem tudunk beszámolni.

A harmadik országbeli kutatók szociális biztonsága, szociális védelme

A harmadik országbeli állampolgárok magyar szociális jogait nem lehetséges egy-séges módon kezelni, mert az szociális védelmi alrendszerenként változik, és ezen felül még az érintett személy státusától is függ. Egyrészt különböző szabályok vonatkoznak az egészségbiztosítási szolgáltatásokhoz való hozzáférésre, a nyugdíjakhoz való hozzáférésre, a családi és munkanélküli ellátások igénybevételére. Másrészt az általánostól eltérő, kedvezőbb szabályokat kell alkalmazni az EU Kék Kártyával rendelkezőkre és az EU-tagállamok közötti mobilitási lehetőséggel élő személyekre (Lukács 2011).

A magyar társadalombiztosítási jogszabályok alapvetően nem tesznek különbséget a magyar, illetve a külföldi állampolgárok között. Ebből következően azok a külföldi állampolgárok, akik biztosítottá válnak, egyenlő bánásmódot élveznek a magyar állam-

rábban, de hatvan napnál nem régebben nyújtott be, vagy hatvan napnál régebben nyújtott be, de azt legalább hatvannaponként megújította, és a legutolsó megújítás a kérelem benyújtását megelőzően hatvan napnál nem régebben történt, és az előzetes megállapodást kötő foglalkoztató a munkaerőigényt a munkaügyi központnak annál a kirendeltségénél jelentette be, amelynek területén a harmadik országbeli állampolgár foglalkoztatása történik.

⁴³ Statisztikai adatok szerint ez megközelítőleg 300 000 Ft.

polgárokkal. Mivel az egészségbiztosítási ellátásokhoz való hozzáférés alapja is a biztosított státusz,⁴⁴ aki biztosított, jogosult lesz az egészségbiztosítás pénzbeli és természetbeni ellátásaira. A biztosítási kötelezettségnek tehát a kereső tevékenység létrejötte az alapja. A biztosítás a kereső tevékenység kezdő napjától fennáll.

Azok a személyek, akik nem biztosítottak, jogosulttá válhatnak az egészségbiztosítás természetbeni ellátásaira (tehát a pénzbeli ellátásokra nem), ha az egészségügyi szolgáltatások igénybevételére jogosultak. Ezek a személyek vagy korábbi járulékfizetésük révén (például nyugdíjasok, táppénzen levők), vagy egyéb más, járulékfizetéshez nem kötődő jogosultságuk alapján vehetik igénybe az egészségügyi ellátásokat. Általánosságban kijelenthető, hogy e rendelkezések alapján csak a belföldinek minősülő (tehát a Magyarországon lakóhellyel rendelkező) személyek szerezhetnek jogosultságot az egészségügyi ellátásokra. *Ide tartoznak többek között a tanulói/hallgatói jogviszonyban álló olyan külföldi állampolgárok, akik oktatási miniszteri ösztöndíjjal vagy nemzetközi szerződés alapján tanulnak Magyarországon, de ide tartozik minden Magyarország területén lakóhellyel rendelkező kiskorú is. A biztosítottak nem minősülő és egészségügyi szolgáltatásra más jogcímen nem jogosultnak egészségügyi szolgáltatási járulékfizetési kötelezettsége van.*⁴⁵ Azok a külföldiek, akik a fentiek alapján nem tudnak jogosultságot szerezni, a jogszabályi keretek között meghatározott megállapodást köthetnek, és önkéntesen vállalhatják a havi járulékfizetést. A megállapodást kötők csoportjába a törvény értelmében a jogszerűen tartózkodók közül bárki beletartozhat, amennyiben nem terjed ki rá a magyar kötelező biztosítás. A fizetendő járulék (díj) mértéke a mindenkori minimálbér 50%-ra. Kiskorúak, illetve diákok esetében a mindenkori minimálbér 30%-a. Egy olyan család, ahol az anya és az apa is dolgozik (tehát mindketten biztosítottak), a két szülő munkavégzése jogán szerez jogosultságot mind a pénzbeli, mint a természetbeni egészségbiztosítási ellátásokra. Gyermeük azonban mindaddig, amíg a család nem szerez lakóhelyet Magyarországon, nem élhet a 2012-ben 6390 Ft összegű egészségbiztosítási szolgáltatási járulék megfizetésének lehetőségével, számára a minimálbér 30%-ának megfelelő térítési díjért lehet megvásárolni a jogosultságot.

Elképzelhető, hogy egy külföldi személy kimarad a magyar egészségbiztosítás rendszeréből, ha Magyarországon nem olyan jogviszonyban van, amely alapján biztosítottá válik (például PhD hallgatói jogviszonya van, de nem ösztöndíjjal vagy nemzetközi szerződés alapján), nem rendelkezik elegendő idővel lakhely létesítéséhez, aminek következtében nem fizetheti a 2012-ben havi 6390 Ft egészségügyi szolgáltatási járulékot, és nem is akar megállapodást kötni. Mivel a magyarországi tartózkodás jogszerűségéhez szükség van az egészségbiztosítási fedezet meglétének igazolására, az ilyen személyeknek magán-egészségbiztosítással kell rendelkezniük ahhoz, hogy jogszerűen tartózkodjanak az országban.

A családi támogatások és az álláskeresői ellátások azoknak a nem magyar állampolgároknak és uniós polgárnak nem minősülő személyeknek járnak, akik huzamosan

⁴⁴ Biztosítottak minősülnek főszabály szerint a munkaviszonyban (és egyéb, munkavégzésre irányuló jogviszonyban) dolgozók, a megbízottak, egyéni vállalkozók, mezőgazdasági őstermelők, tehát a gazdasági tevékenységet folytatók.

⁴⁵ Akkor kell egészségügyi szolgáltatási járulékot fizetni, ha az érintett a Nemzeti Adó- és Vámhivatalhoz e célból való bejelentkezését megelőzően megszakítás nélkül legalább egy éve a lakcímnnyilvántartás szerint bejelentett lakóhellyel rendelkező Magyarországi területén. Ennek összege havi 6390 Ft.

tartózkodnak Magyarország területén. Esetükben feltétel, hogy a huzamos tartózkodást dokumentummal – letelepedési vagy bevándorlási engedéllyel – is igazolják. A menekültek és a hontalanok is a jogosultak körébe tartoznak.

Az *EU Kék Kártya birtokosai* speciális szociális jogállást élveznek a magyar jogban, amelynek kiindulás alapja a 2009/50/EK irányelv egyenlő bánásmódot kimondó 14. cikkének (1) bekezdése. Eszerint „Az EU Kék Kártya birtokosa az alábbiak tekintetében a Kék Kártyát kiállító tagállam állampolgáraival egyenlő bánásmódot élvez: [...] e) a nemzeti jognak az 1408/71/EGK tanácsi rendeletben meghatározott szociális biztonsági ágakra vonatkozó rendelkezései szerint. A 859/2003/EK rendelet mellékletében található különleges rendelkezéseket értelemszerűen kell alkalmazni.”⁴⁶

Az egyenlő bánásmód érvényesülésével kapcsolatosan két alapvető megállapítást kell tenni. Egyrészt, hogy az egyenlő bánásmód előírása a biztosított státusból nem folyó jogosultságok tekintetében bír jelentőséggel, mert a magyar jog csak ott tartalmaz eltérő előírásokat. Másrészt, az irányelv maga csak az EU Kék Kártya birtokosáról rendelkezik, tehát a családtagjáról nem, ergo a speciális jogok csupán az érintettet illetik meg. Az egyenlő bánásmód szabályai Magyarországon átültetésre kerültek a családi ellátásokról, a fogyatékosági ellátásokról és a szociális ellátásokról szóló törvényekben. Eszerint az EU Kék Kártya birtokosa jogosult minden családi ellátásra – az anyasági támogatás kivételével –, fogyatékosági támogatásra és időszerű járadékára. Ezek a jogosultságok megegyeznek az uniós polgároknak biztosított jogosultságokkal.

A szociális védelem körét befolyásolja, hogy az érintett harmadik országbeli állampolgár Magyarországon kívül élt-e, dolgozott-e már más EU-tagállamban, illetve hogy az adott időpillanatban hol van életérdekének központja. Az uniós jogban létező két rendelet (859/2003/EGK és 1231/10/EU) ugyanis kimondja, hogy minden harmadik országbeli állampolgár és családtagjaik (tehát nem csak az EU Kék Kártya birtokosai) jogosultak az előző bekezdésben írt egyéb kedvezményekre, ha valamely tagállam területén jogszerűen rendelkeznek lakóhellyel, és helyzetük összes vonatkozása nem egy tagállamot érint.

A Magyarországon dolgozó harmadik országbeli kutatók jellemzői, sajátosságai

Az Európai Integrációs Alap és a Belügyminisztérium által finanszírozott magyar projektben – annak érdekében, hogy a jogszabályokban rögzített rendelkezéseken, a rendelkezéseket végrehajtó hatóságok gyakorlatán túl empirikus tapasztalatokat is szerezzünk – több mint húsz Magyarországon élő harmadik országbeli kutatót kerestünk meg. A személyes interjúk készítése során előre meghatározott kérdéseket tettünk fel, amelyek segítségével a személyes integrációs tapasztalataikat szerettük volna minél alaposabban megismerni. Igyekeztünk feltárni azokat a problémákat, amelyek befolyásolják őket azokban a döntéseikben, hogy lakóhelyük, illetve munkahelyük helyszínének továbbiakban is Magyarországot válasszák. A főbb érintett témák a migráció okai, a Magyarországra költözés körülményei, a beilleszkedés, a hatályos jogszabályok ismerete, a nyelvtudás, a hivatalos ügyintézés nehézségei, az adminisztrációval kapcsolatos személyes történet rekonstruálása, valamint a jelenlegi munkakörülményekkel való megelégedettség voltak. Kifejezetten törekedtünk a két szomszédos harmadik ország,

⁴⁶ A 1408/71/EGK és 859/2003/EGK rendeleteket a viszonyrendszerek többségében felváltotta a 883/2004/EK rendelet és a 1231/2010/EU rendelet.

Ukrajna és Szerbia állampolgárainak bevonására, illetve a távolabbi országokból, hazánktól teljesen eltérő kultúrából érkezők problémáinak feltárására is.⁴⁷

Az ideérkező kutatók fő motivációs okként a tudomány iránti elkötelezettséget jelölték meg. Nem az ország vonzotta őket, hanem a kutatási lehetőség. Többen elmondták, hogy vagy a kutatást vezető, a projektvezető személye volt a meghatározó döntésükben, vagy a jól felszerelt, jó minőségű laboratóriumban végzett kutatás csábította őket Magyarországra. További megjelölt motivációs ok az *oktatás* volt. A magyar oktatás kiváló színvonalú, az államközi ösztöndíjak és a nyugat-európaihoz képest alacsonyabb összegű tandíjak sok diákot vonzanak Magyarországra. A diákok diplomájuk megszerzése után gyakran maradnak PhD-képzésre is ugyanazon az egyetemen, miközben már komolyan bekapcsolódnak a tudományos életbe, komoly kutatói tevékenységet is végeznek. Általánosságban azt tapasztaltuk, hogy a diákok elégedettek munkájuk tudományos részével, mert a világban elismert és nagy tudású tudósokkal vannak körülvéve Magyarországon.

Az interjúban résztvevők többsége úgy ítélte meg, hogy Magyarországon szerzett szakképesítésük, illetve diplomájuk egyenlő esélyeket teremt számukra a munkaerőpiaci integrálódásban, esetleges állampolgársági hátrányukat nyelvtudásuk kompenzálhatja. Itt szerzett diplomájuk révén elég ismerettel rendelkeznek az álláskereséshez. A válaszok többségéből az derült ki, hogy a *beilleszkedés területén mélyebb konfliktusok akkor alakultak ki, ha a migráns személy egyáltalán nem, vagy csak nagyon alacsony szinten beszélt a magyar nyelvet.* Minél jobb a magyar nyelvtudása egy külföldinek, annál könnyebben boldogul. A társadalmi beilleszkedés iránt motivált, nem magyar anyanyelvű válaszadók a magyar mint idegen nyelv elsajátításának nehézségeiről tettek említést. Többen kifogásolták, hogy *nincsenek ingyenes nyelvtanfolyamok az itt dolgozó külföldiek részére.* Arról is többen panaszkodtak, hogy *a magyar nyelvkönyvek, általában nem Magyarországon készülnek, és ezért kevés bennük a magyar vonatkozás.* Jó lenne, ha több magyar vonatkozás szerepelne ezekben a könyvekben, hogy aki megszeretné tanulni ezt a nyelvet, az egyben a magyar kultúrához is közelebb kerülhessen. A társadalmi beilleszkedésben természetesen azoknak volt könnyebb dolguk, akik eleve magyar anyanyelvűek, vagy az országhatárhoz minél közelebb eső államból jöttek, akik már ismerték kultúránkat, szokásainkat.

Az interjúban résztvevők válaszaiból kiderült, hogy a rájuk vonatkozó *adózással kapcsolatos jogszabályokat nagyjából ismerik, a nyugdíjjal kapcsolatos szabályozást azonban egyáltalán nem.* Többségük azt is hozzátette, hogy ez utóbbit szerintük a magyarok sem értik vagy ismerik. Több PhD-s külföldi kutató *jelezte: tisztában van vele, hogy a posztgraduális képzésben eltöltött időszak nem számít nyugdíjszerző időnek Magyarországon, ezért úgy érzi, a nyugdíjszerzés szempontjából csak elvesztegetett idő számára az itt töltött időszak.* A PhD-s hallgatók egészségügyi ellátását jellemzően a magánbiztosítókkal kötött szerződések fedezik. Nem tipikus, hogy az OEP-pel kötnének szerződést, annak ellenére sem, hogy a magánbiztosítók által felkínált csomagok lényegesen kevesebb egészségügyi ellátást fedeznek számukra. Ezzel kapcsolatban olyan negatív tapasztalatokról számoltak be, hogy biztosítójuk az általuk előre megfinanszírozott kezelésekről szóló számlák benyújtása után késlekedik kiadásait megtéríteni. Az egészségügyi ellátórendszer kapcsán többen arról számoltak be, hogy az egészségügyi

⁴⁷ Az interjúkból elkészült az angol nyelvű Migráns Portré, illetve egy rövid összefoglalás a Kézikönyv X. fejezeteként (szerző: Lengyelne Cseke Rita).

dolgozók nem megfelelő angol nyelvtudása miatt tolmácsot kellett igénybe venni a kórházi tartózkodás, kezelés ideje alatt.

A lakhatással a legtöbb válaszadónak nem volt problémája, mivel nagy részük vagy kollégiumi elhelyezést kapott vagy bérelt lakásba költözött, amelynek „felderítésében” vagy korábban Magyarországon lakó külföldi ismerősük vagy a kutatóintézet részéről az ügyintéző segített. Ugyanakkor hallottunk olyat is, hogy a magyarok vonakodnak lakást kiadni külföldi személyeknek.

A hivatalos ügyintézés segítség nélkül sok problémát okozott a legtöbb válaszadónak. Csupán azoknak volt könnyebb dolguk, akik szervezett segítséget kaptak, illetve akiknek a munkáltatójuk intézte a hivatalos ügyeket (multinacionális cégeknél dolgozók esetében erre külön ügyvédi csapat áll rendelkezésre, vagy az egyetemeken külön ügyintéző). Néhányan bevándorlási ügyekkel foglalkozó ügyvédi irodát kértek fel hivatalos ügyeik rendezésére. Sokan panaszkodtak arról, hogy a magyar rendszer nem kifejezetten ügyfélközpontú, az ügyintézők nem mindig segítőkészek, vagy nehezen kezelik az egyedi eseteket. Sokszor előfordult, mondták el többen is, hogy ők magyaráltak el az ügyintézőnek a jogszabályt, amellyel jogosultakká váltak bizonyos dokumentumok megszerzésére, azonban ezekről a jogszabályokról ők is csak nagy nehezen – általában ismerőseiktől – szereztek tudomást. A különböző letelepedési és tartózkodási engedélyek beszerzése általában rengeteg időt, utánajárást és anyagi áldozatot igényelt a válaszadók többségétől. Ugyanakkor *szinte minden interjúalany elmondta, hogy az utóbbi években jelentős pozitív változás állt be az idegenrendészeti hatóságok ügyfelekkel való bánásmódjában: sokkal barátságosabb, nyitottabb lett az ügyintézés.*

A megkérdezettek véleménye szerint *Magyarországon túl bonyolult a foglalkoztatást övező jogi szabályozás.* A munkaadók gyakran nem vállalják a harmadik országbeliek foglalkoztatásával kapcsolatos plusz adminisztrációs terheket. Általánosnak tekinthető, hogy *a munkáltató minden esetben szakemberhez, általában könyvelőhöz, ritkábban jogászhoz fordul segítségért a foglalkoztatásra vonatkozó szabályozás áttekintése céljából.* A külföldiek *reálisan látják azt a tényt, hogy béreik magasabbak, mint magyar kollégáiké*, mivel a magyar kollégák közalkalmazotti formában dolgoznak, előre, a költségvetés által meghatározott bérrel. Azt is tudják, hogy számukra a magasabb bér kifizetése úgy lehetséges, hogy a projektek finanszírozása pályázati rendszerben történik, s a projektvezetők így más forrásból tudják fizetésüket biztosítani. *Tisztában vannak azzal is, hogy a pályázati rendszer miatt a kutatások finanszírozása nem stabil, nem kiszámítható. A pénzügyi kiszámíthatóság hiánya is indokolja, hogy jelenleg igen kevés a külföldről érkező kutató.*

A válaszadók többsége általában elégedett jelenlegi munkakörülményeivel, szeret Magyarországon élni. Akik már huzamosabb ideje Magyarországon élnek, jellemzően továbbra is itt képzelik el jövőjüket, amennyiben életkörülményeik a várakozásaiknak megfelelően alakulnak. A PhD-tanulmányaikat végző diákok, fiatal kutatók csak egy állomásnak tekintik Magyarországot kutatói karrierjük során, ahonnan kutatásuk végével Nyugat-Európába, az USA-ba, s majd onnan haza, származási országukba kívánnak visszatérni.

A várakozásnak megfelelően azt a választ kaptuk, hogy *azon külföldieknek volt könnyebb dolga, akik nemzetközi kapcsolatrendszeren keresztül kerültek Magyarországra, tehát nem egyénileg*, és akik az angol nyelvet mind tanulmányaik, mind munkájuk során használni tudják. Számukra a magyar nyelv elsajátítása inkább a magánszférába szorult, mint privát érintkezéseik mindennapi nyelve.

A válaszadók általában *Budapestet az egyik legjobban élhető városnak tartják Európában*, annak ellenére, hogy sokuk szerint *fővárosunk nem rendelkezik megfelelő mennyiségű turistaközponttal*, ahol a külföldiek számára több nyelven tudnának segíteni a tájékozódásban, különös tekintettel a közlekedésre. Megjegyezték, hogy *Budapesten a tömegközlekedés remek, a járatok elég sűrűn közlekednek*, de jó lenne, ha legalább a főbb vonalakon minimum még egy idegen nyelven bemondanák a megállókat.

Harmadik országbeli kutatók száma, jellemzőik és sajátosságai az Európai Unióban

Mint láttuk, nehéz pontos képet nyújtani arról, hány harmadik országbeli kutató dolgozhat Magyarországon. Nincs ez másképp az EU által életre hívott Európai Kutatási Térségben sem. Ennek oka egyrészt az, hogy a kutató egy adott országban – tehát nemcsak Magyarországon – többféle státusban, jogállásban tartózkodhat és dolgozhat, nem feltétlenül csak kutató célú tartózkodási engedéllyel.⁴⁸ Másrészt a kifejezetten, a klasszikus értelemben vett kutatók Európába történő csábítását szolgáló irányelv sem ír elő a tagállamok számára kötelező adatgyűjtést, adatszolgáltatást, így jelenleg csak kevés olyan tagállam van az Európai Unióban, amely konkrétan meg tudja mondani, illetve adatot tud szolgáltatni arról, hány tartózkodási engedélyt bocsátott ki a klasszikus értelemben vett kutatói jogcím alatt.

Mindezt felismerve az Európai Bizottság Kutatási és Innovációs Főigazgatósága megrendelésére 2010 júniusában készült el az „*EU-kutatók mobilitása és karrierösvénye*” (*'Mobility and Career Path of EU Researchers'*, a továbbiakban MORE) projekt,⁴⁹ amelynek célja az volt, hogy képet adjon az EU-kutatók mobilitási mintájáról és karrierpályájáról. A tanulmánynak további két alcélja is volt, nevezetesen (1) hogy frissítse a létező *'Integrated Information System on European Researchers'* (a továbbiakban IISER) indikátorokat,⁵⁰ és (2) továbbfejlessze a kutatásokat és tanulmányokat a kutatók

⁴⁸ A tagállamok különbözőképpen definiálják a harmadik országbeli kutatókat; van olyan tagállam, ahol minden harmadik országbeli kutató a kutatói irányelv alá tartozik, de vannak olyan kedvelt kutatói célszörzok is, mint például Németország, ahol – egyéb idegenrendészeti szabályoknak köszönhetően – a harmadik országbeli kutatóknak kevesebb mint negyede tartozik a kutatói irányelv hatálya alá. Tagállami döntés kérdése, hogy egy adott tagállam milyen szabályozást preferál, él a közösségi jog által nyújtott lehetőségekkel vagy nemzeti joga alapján akár kedvezőbb szabályokat alkalmaz a kutatók esetében.

⁴⁹ A jelentést Elissavet Lykogianni és Katleen Van Den Broeck (IDEA Consult) készítette. A jelentés az IISER frissítése céljából gyűjtött információkon, valamint négy MORE kutatáson alapul. Az információgyűjtés a MORE Konzorcium IDEA Consult, a Manchesteri Egyetem, a Logotech, WIFO, Nifu Step és alvállalkozói (MRB Hellas, Management Center Innsbruck) koordinált munkájának az eredménye. A részletes tanulmány elérhető: http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/research_policies/MORE_final_report_final_version.pdf (Letöltve: 2012. 09. 25.)

⁵⁰ Az Európai Kutatók Integrált Információs Rendszerének (IISER) célja egy fenntartható, Európára kiterjedő rendszer felállítása, amely dinamikus áttekintést ad a kutatók számáról, áramlásáról, karrierfejlődéséről és a kutatók motivációjáról. http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/research_policies/MORE_final_IISER_update_report_final_version.pdf (Letöltve: 2012. 09. 25.) Lásd továbbá információkért a Hatodik Kutatási Ke-

mobilitásáról, kiegészítve ezzel a már létező (az IISER projekt által gyűjtött) információkat. Az IISER frissítésének eredményeként a kutatókról és a kutatók mobilitásának a számáról születtek adatok: míg az előbbi az EU-ban lévő kutatókra fókuszált, az utóbbi főleg a doktoranduszok és ösztöndíjasok EU-n belüli, valamint az EU és az USA közötti cirkulációjáról nyújtott adatot. Ezzel párhuzamosan három EU-ra kiterjedő és egy Extra-EU felmérést indítottak el, hogy információt szerezzenek a kutatók jellemzőiről, foglalkoztatási körülményeiről, mobilitásukról és azokról a tényezőkről, amelyek befolyást gyakorolnak a mobilitásukra. Négy al-célcsoportja volt a kutatóknak ezen vizsgálatokban a foglalkoztatás szektorát, valamint a földrajzi elhelyezkedést tekintve, nevezetesen *kutatók a felsőoktatási, egyetemi intézményekben, kutatók a közfinanszírozású kutatóintézetekben* (de nem egyetemi intézményekben), *kutatók az ipari szektorban és kutatók, akik az EU- és nem EU-országok között mozogtak, különös tekintettel az EU és az USA közötti mobilitásokra.*

A projekt zárótanulmánya – hivatalos EUROSTAT adatokra támaszkodva – megállapította, hogy 2007-ben az EU27-ben 2 157 000 kutató (főszámokban⁵¹) vagy 1 448 000 kutató (személy-év) volt.⁵² Általában erőteljes növekedés volt tapasztalható a kutatók számában 2000 és 2007 között, ugyanis a kutatók száma majdnem 31%-kal nőtt, ami évente 4%-os növekedést jelentett. Az éves növekedési ráta 2000 és 2007 között személy-év viszonylatban 3,9% volt az EU27-ben, míg az USA-ban 1,3%, 11,8% Kínában és 1,3% Japánban. Az EU27-ek közül két új tagállamban volt a legmagasabb a növekedés, Cipruson és a Cseh Köztársaságban, 14,9% és 10,5%. Relatív számokban kifejezve 2007-ben 1000 aktív lakosra átlagban 6 kutató jutott az EU27-ben, míg ez a szám az USA-ban 9, Japánban 11, Kínában 2 volt. A tagállamok szintjén Finnországban jutott a legtöbb kutató 1000 lakosra, ahol ez a szám 15 volt. Dániában és Svédországban ez a szám 10 körül mozgott. Az 1000 lakosra jutó kutatók tekintetében továbbá Luxemburg és az Egyesült Királyság volt még az élmezőnyben. A legalacsonyabb számot Románia, Bulgária és a mediterrán szigetek jelezték, ahol 3 vagy annál kevesebb kutató jut 1000 aktív lakosra.

Jóval alacsonyabb számot találunk a klasszikus értelemben vett kutatók számát illetően, ha megvizsgáljuk a kifejezetten kutatói célú tartózkodási engedéllyel az EU-ban tartózkodók számát. Ennek több oka van. Egyrészt a harmadik országbeli állampolgároknak az Európai Közösség területén folytatott tudományos kutatás céljából való fogadására vonatkozó különjárásról szóló 2005/71 irányelve a tagállamok számára nem ír elő adatszolgáltatási kötelezettséget. Másrészt ezt az új típusú tartózkodási engedélyt a

retprogramot, amelynek elsődleges célja az Európai Kutatási Térség létrehozása, Humán erőforrás és Mobilitás volt.

http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/research_policies/indicators_on_researchers_en.pdf (Letöltve: 2012. 09. 25.)

⁵¹ Lásd a Frascati Útmutatót (5.3 Szekció OECD (2002), amely szerint számos oka van annak, hogy a főszámokat kell használni. Először is a főszámokat össze lehet kapcsolni más adatsorokkal, például az oktatással, foglalkoztatási adatokkal. Másodsorban a főszámok a legalkalmasabbak arra, hogy további információkat lehessen szerezni a kutatókról, egyéni jellemzőikről, mint például koruk, nemük, állampolgárságuk stb.

⁵² Az indikátorok meghatározásai, módszertan a 2. számú jelentésben található http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/research_policies/MORE_final_IISER_update_report_final_version.pdf (letöltve: 2012. 09. 25.)

tagállamoknak legkésőbb 2007. január 12-ig kellett bevezetniük, így még 2010-ben is csekély adat állt rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy ténylegesen hányan is rendelkeznek ilyen engedéllyel. 2007-ben 239 kutatási célú tartózkodási engedélyt igényeltek az Európai Unióban, amely szám 2010-re meg tízenötszöröződött (3713 engedély.) Ha azt vesszük, hogy évente 11 millió schengeni vízumot (beleértve a turista-, üzleti vízumot stb.) bocsátanak ki, akkor láthatjuk, hogy ez a szám igencsak szerény. Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy nem mindegyik tagállam tud statisztikával szolgálni, s ez a 3713 engedély nem tartalmaz 9 tagállamot, csupán 18 tagállamot tükröz. Az alacsony szám azonban mindenképpen jelzésértékű, s azt jelenti, hogy az EU-nak még dolgoznia kell azon, hogy az irányelv kiaknázásra kerüljön, és a kutatói célú tartózkodási engedély vonzó legyen a harmadik országbeli kutató számára.

Az Európai Bizottság által megrendelt MORE projekt négy kérdőívből állt, amelyek célszemélyei az EU-ban, illetve az EU-n kívül dolgozó kutató személyek voltak. A projekt vizsgálta az EU-ban dolgozó földrajzilag mobil vagy nem mobil kutatók számát, a kutatók véleményét a mobilitást/nem mobilitást vezénylő motivációjukról, illetve azokról a hatásokról, tényezőkről, amelyek befolyásolják őket a menni-vagy-maradni, migrációs döntésben.

A MORE projekt nem használja az OECD által használt kutatói fogalmakat. Ezt az al magyarázza, hogy az OECD fogalmak nem határozzák meg a kutatási tevékenység intenzitását, s egy olyan tág definíciót adnak, amely magában foglal minden kutatót, függetlenül attól, hogy kutatását részmunkaidőben vagy teljes munkaidőben végzi.⁵³ Ugyanakkor a MORE projekt nem nyúl vissza a közösségi jogban meghatározott fogalmakhoz sem. Méréseihez saját kutatói definíciót dolgozott ki, amely a nemzetközi irodalomban használt meghatározástól kicsit ugyan eltér, de ahhoz nagyon hasonló. A projekt értelmében a *kutató az a szakember, aki az új tudás, termékek, módszerek és rendszerek megalkotásában vagy kivitelezésében, valamint az érintett projektek menedzselésében vesz részt* (OECD 2002). A tudományos és technológiai területen végzett munka a kutató azonosításának nélkülözhetetlen eleme.⁵⁴

A tanulmány a mobilitás kifejezést két értelemben használja: egyrészt használja a *földrajzi mobilitást* (országok vagy régiók között), illetve a *munkahelyek közötti mobilitást*. A földrajzi mobilitáson belül megkülönbözteti a regionális mobilitást és a nemzetközi mobilitást. A nemzetközi mobilitáson belül további mobilitásokat különít el: az EU-n belüli, az EU-ba a harmadik országból érkező, valamint az EU-ból kiáramló migrációt. *Földrajzi mobilitás alatt azt a mobil kutatót érti, aki legmagasabb fokozatának megszerzése után egy másik országba költözik, mint ahol legmagasabb fokozatát megszerezte, és kutatóként dolgozik minimum három hónapot.* A mobilitás kiindulópontja az az ország, ahol a legmagasabb végzettséget szerzi, és végpontja bármely ettől eltérő más ország. A hivatkozási pont tehát a földrajzi mobilitásban az az ország, ahol a legmagasabb fokú diplomát szereztek.⁵⁵ Ennek megfelelően az EU-kutató – ahogy az a MORE

⁵³ A Canberra Kézikönyv szerint a kutatót a legtagabban kell értelmezni, mivel magát a kutatót a tudomány és a technológia területén megszerzett fokozata és/vagy a tudomány és technológia területén lévő foglalkozása alapján azonosítja. Ezzel ellentétben a Frascati Kézikönyv a kutatót kizárólag a tudomány és technológia területén lévő foglalkozása alapján klasszifikálja.

⁵⁴ Lásd MORE tanulmány, 19. o.

⁵⁵ Uo. 20. o.

tanulmány címében szerepel – nem feltétlenül egy EU-tagállam állampolgárságával rendelkező személy.

A MORE projekt keretében a kérdőíveket négy célszemélycsoport kutatóival töltették ki. Az első kérdőívre a felsőoktatási intézmények intézeteiben dolgozó kutatók válaszoltak, hat tudományterületen,⁵⁶ az EU 27 tagállamában. 1660 intézményt vontak be a kérdőívbe. A felmérést 2009 nyarán végezték. A tanulmány szerint a kapott válaszok jól reprezentálják az országokat, kivéve Franciaországot, ahonnan csekély mennyiségű és minőségű válasz érkezett.⁵⁷

A második kérdőívvel a nem egyetemi, de köz vagy félig köz kutatóintézetek kutatóit célozták meg. Tekintettel arra, hogy a felmérést végzők itt nagyon különböző intézetekkel találták szembe magukat, vizsgálatukat az olyan intézetekre szűkítették, ahol az intézet inkább akadémiai vagy közel akadémiai, valamint nemzeti kutatást végez. További alapvető kritérium volt a kiválasztásnál, hogy az intézet közfinanszírozású legyen, fejlesztése közpénzből történjen. A kérdőívek megválaszolásába 5050 kutatót sikerült bevonni. Az eredmény azonban nem reprezentatív.⁵⁸

A harmadik csoportot az ún. ipari kutatók alkották, vagyis azok a kutatók, akik a magánszektorban, az ipar területén végeznek kutatásokat. Tekintettel arra, hogy nincsenek adatok arra nézve, hányan dolgoznak a magánszektorban kutatóként, a kapott adatok nem reprezentatívak. A megkeresések – jobb híján – a 6. és 7. Kutatási Keretprogramra jelentkezők irányába történtek. A kiküldött kérdőívek esetében a vállalatok, vállalkozások felhatalmazást kaptak, hogy a kérdőívet továbbítsák más kutatóknak is. A felmérést 2009 őszén végezték. 3061 válasz érkezett.⁵⁹

A negyedik kérdőív (a továbbiakban: Extra-EU felmérés) eltért a korábbi kérdőívektől, mivel ez nem az EU-n belüli mobilitásra, hanem az EU-ból a harmadik országokba kiáramló mobilitásra fókuszált, különös tekintettel az Egyesült Államokra irányuló mozgásokra. Ez a rész egy pilot projekt volt, amely az EU-ból az USA-ba történő migrációt hasonlította össze az USA-ból az EU-ba történő migrációval, kiegészítve a nem mobil kutatók helyzetével. A megkeresésben kétféle módszert alkalmaztak: egyrészt e-mail útján olyan kutatókat kerestek meg, akik korábban az EU-ban éltek, illetve olyanokat, akik az USA-ban, másrészt az Európai Bizottság az EURAXESS-en keresztül továbbította a kérdőíveket a kutatóknak, valamint az EU-USA Atlantis Program koordinátorainak, továbbá az Amerikában található Kiválóságok Európai Központjába, felhatalmazva a megkeresetteket, hogy továbbítsák a kérdőíveket további kutatóknak. Bár a kapott válaszok alapján egy nagy kutatói kört fed le a negyedik kérdőív is (5544 válaszadó), eredménye mégsem tekinthető statisztikailag reprezentatívnak. A felmérést 2010 év elején végezték.⁶⁰

A kérdőíveket megválaszolók többsége férfi volt; arányuk 61% és 65% között mozgott a felsőoktatási, egyetemi intézményekben, a közfinanszírozású kutatóintézetekben és az Extra-EU kutatásban résztvevők között. Magasabb volt ez az arány az ipari szektorban, ahol minden öt megkérdezettből négy volt férfi. A kutatók átlagéletkora 42–46

⁵⁶ Természettudományok, műszaki tudományok, agrártudomány, orvostudomány, társadalomtudományok és humán tudományok.

⁵⁷ További információk uo. 21. o.

⁵⁸ További információk uo. 23. o.

⁵⁹ További információk uo. 25. o.

⁶⁰ További információk uo. 26. o.

év közé esik. Diplomájuk megszerzése óta jellemzően több mint 12 év telt el. A felsőoktatási, egyetemi intézményekben, a közfinanszírozású kutatóintézetekben, valamint az Extra-EU kutatásban résztvevők 70–76%-a házassági vagy élettársi kapcsolatban, míg az ipari szektorban kutatóknál ez az arány jóval magasabb, 85%. Gyerekekkel 55–74%-uk rendelkezik. A fiatalabb kutatók (mind életkor, mind családi állapot alapján) inkább a közfinanszírozású kutatóintézetekben és az Extra-EU kutatásban voltak jelenek. A válaszadók többsége rendelkezik PhD-fokozattal: 76–86% között van felsőoktatási, egyetemi intézményekben, a közfinanszírozású kutatóintézetekben és az Extra-EU kutatásban résztvevők között, jóval alacsonyabb viszont az ipari kutatásban résztvevők esetében, ahol csak 51%. A kutatók legmagasabb koncentrációja a természettudományokban, valamint a műszaki tudományok és technológia területén (89%), valamint a kutatóintézetekben (75%) figyelhető meg. A kutatók között a diákok mobilitása nagyobb az Extra-EU felmérés szerint: 32%-uk volt mobil mint diák. A többi három felmérés szerint ez kevesebb mint 23%. Az iparban dolgozó kutatók között nagyon népszerű, hogy már diákként elkezdene az ipari szektorban dolgozni; az iparban dolgozó kutatók 52%-a dolgozott korábban diákként az ipari szektorban. Ez az arány az egyéb felmérésekben kevesebb mint 28% volt. Az iparban dolgozó kutatókról elmondható, hogy atipikusak, mert több a férfi, idősebbek, kevesebb PhD-fokozatú van köztük, de több diplomával rendelkeznek a természettudományokban és a műszaki tudományokban, s több tapasztalatot szereztek már korábban, diákként e szektorban.

A szektorok (privát és közszektor) közötti mobilitás legkevésbé a közfinanszírozású kutatóintézetekben van jelen (8%). Az Extra-EU felmérés szerint a szektorok közötti mobilitás az EU és más országok között is csak 15%-os, az egyetemi intézményekben pedig 17%-os (725 fő). A legmozgékonyabbak az ipari kutatásban részt vevő kutatók, akiknek 42%-a (1272 fő) mozgott legalább egyszer a köz- és a magánszektor között. A szektormobilisak között a teljes mintával (51%) összehasonlítva láthatóan nagyobb az aránya a PhD-fokozattal rendelkezőknek (72%). A szektormobilis ún. akadémiai kutatók között a férfiak vannak nagyobb számban reprezentálva. A diplomát szerzett akadémiai kutatók nagyobb része a természettudományokban és a műszaki tudományokban szerzett diplomát (Egyetemi intézeti és Extra-EU felmérés), míg a közfinanszírozású kutatóintézetekben dolgozó akadémiai kutatók között nagyobb számban találunk PhD-fokozattal rendelkezőket. Pozitív korreláció mutatkozik a diákként az ipari szektorban dolgozók és szektormobilis (köz- és magánszektor) kutatók között. Az ipari kutatók között pozitív korreláció mutatkozik a szektor és a földrajzi mobilitás között, ami egyáltalán nem jellemző az egyéb szektorban tevékenykedő kutatókra.

A felmérések arra is választ kerestek, hogy milyen gyakran működnek együtt a kutatók más országok kutatóival és/vagy más szektorok kutatóival. A különböző felmérési minták alapján a válaszadók 41%-ának (Extra-EU felmérés), illetve 45%-ának (Egyetemi intézeti felmérés) van formális munkakapcsolatba más országoknak, azonban csak az akadémiai kutatóival. Jellemzőik nem térnek el az egész mintán tapasztalt általános képtől, ám az akadémiai kutatók között nagyobb számban találunk olyan földrajzilag mobilis kutatókat, akiknek volt már nemzetközi együttműködése (a nemzetközi kapcsolatokkal bíró kutatók 62%-a mobilis, s egyben földrajzilag is mobilis, míg ez a szám a teljes mintán csak 56%). 16% (Extra-EU felmérés) és 20% (Egyetemi intézeti felmérés) között van a mind akadémiai, mind ipari formális együttműködésbe bevont kutatók aránya. Az ő jellemzőik jelentősen eltérnek az általános képtől, abban az értelemben, hogy ezek a kutatók nagy valószínűséggel férfiak és a természettudományok, műszaki

tudományok, technológia területén szereztek diplomát. Az Extra-EU felmérésben kapott adatok alapján megállapítható, hogy azok a kutatók, akik diákként kezdtek az ipari kutatásban, nagyobb valószínűséggel dolgoznak együtt a későbbiekben ipari kutatókkal. *A más országok akadémiai kutatóival való együttműködés látszik a legnépszerűbbnek, a kizárólag az ipari kutatókkal való együttműködések száma elenyésző.* Összességében az egyetemi intézeti kutatók 61%-a dolgozott együttműködésben a felmérés idején más országok akadémiai kutatóival.

A felmérések több ponton kitértek a mobilitást befolyásoló tényezőkre. A felmérést végzők a mobilitást befolyásoló tényezőket két csoportra osztották: praktikus és szakmához kötött tényezőkre. A praktikus tényezők olyanokat foglalnak magukban, mint adminisztratív tényezők, szociális biztonsági rendszer, nyelvi kérdések, gyerekgondozás stb. A szakmához kötött tényezők a karrierben történő előmenetelt, a szakmát, a hálózati kapcsolatok fenntartását és a támogatások szerzését jelentik. A praktikus tényezők megítélésben jól kivehető a különbség a négy felmérésben részt vett kutatók válasza között. A praktikus tényezők nem tűnnek döntőnek a mobilitásban az Extra-EU felmérés, az egyetemi intézeti felmérés és a közfinanszírozású kutatóintézetekben történt felmérés szerint. Az akadémiai kutatók esetében a praktikus tényezők egyáltalán nem bírnak jelentőséggel. Ugyanakkor az egyetemi intézeti felmérésben és a közfinanszírozású kutatóintézetekben résztvevő válaszadók között a fiatal kutatók nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a szállásolás minőségének és árának, míg a nő kutatók a gyerekek napközbeni ellátását szolgáló rendszer fontosságát emelték ki. Összehasonlítva a mobil és nem mobil kutatói csoportokat, az adott tagállam által biztosított, a gyerekek napközbeni ellátását szolgáló rendszer sokkal fontosabb szempont a nem mobil kutatók életében. *Az Extra-EU felmérésen belül – bár a praktikus tényezők nem tűnnek fontosnak – a nyelvi kérdés relatíve fontos szerepet tölt be a mobilis kutatók döntésében, különösen azok esetében, akiknek nem az angol az anyanyelve. Az EU-ból az USA-ba vándorló kutatók kisebb jelentőséget tulajdonítanak a praktikus tényezőknek, ellentétben azokkal, akik az USA-ból jönnek az EU-ba. Az ipari szektorban dolgozó kutatók azonban más képet festenek, számukra az összes praktikus tényezőnek jelentősége van. Ők inkább a mobilitás akadályának élik meg ezeket. A nem mobilis kutatók többet törődnek ezekkel a befolyásoló faktorokkal, mint a mobilis ipari kutatók. Összességében elmondható, hogy az egész felmérésben az összes tényező a válaszadók közül a fiatal kutatók számára a legfontosabb.*

A szakmához fűződő mobilitást befolyásoló tényezők kevésbé fontosak az akadémiai kutatók körében. Ezek a faktorok, úgymint a hálózati kapcsolatok fenntartása és a támogatás szerzése inkább akadályként jelentkeznek, mint olyanként, ami megkönnyíti számukra a mobilitást. Az Extra-EU felmérésben résztvevők számára fontos a támogatás szerzése, mint mobilitást befolyásoló tényező, különösen az EU–USA viszonylatában történő mozgásban.

Az ipari kutatók esetében a felmérés kitért mind a szakmához (jó munkahelyi körülmények/munkával való elégedettség), mind az egyénhez kapcsolódó befolyásoló tényezőkre (magán- és munkahelyi élet közötti egyensúly, családi és személyes kapcsolatok fenntartása, a partner elégedettsége a munkahelyváltással, az étellel, a gyerek elégedettsége az étellel). *Az ipari kutatók körében döntéshozatal esetén a szakmai előmenetelt befolyásoló tényezők nagyobb súllyal esnek latba, mint a személyes, egyénhez kapcsolódó tényezők. A munkával való elégedettség kimagaslóan nagy pontokat kapott a felmérésben. Általában úgy tűnik, hogy e tekintetben nincs különbség azok között,*

akik nemzetközileg mobilak vagy egyáltalán nem mobilak. Nincs különbség továbbá abban sem a mobil, illetve nem mobil kutatók között, hogy *a személyes tényezők közül mindkét kategória a azt tartja a legfontosabbnak, hogy megvan-e a családi és munkahelyi élet közötti egyensúly, illetve hogy gyermekeik mennyire elégedettek a helyzetükkel.*

A felmérés kitért arra is, hogy melyek a legfontosabb motivációk egy kutató életében, amikor arról dönt, hogy egy másik országba megy kutatni. A személyes és családhoz fűződő motivációk, úgy tűnik, nem erősítik a mobilitást, sőt ezeket a motivációkat a nem mobil kutatók akadályozó tényezőként fogják fel. Ugyanakkor fontos motiváció az USA–EU migráció viszonylatában. A kultúrához kötött motivációk egyáltalán nem fontosak az akadémiai kutatók számára, viszont nagy jelentőséggel bírnak az ipari kutatók döntéshozatalában, különösen a nő és a nem mobil kutatók körében. *Az Extra-EU felmérés szerint, bár a személyes és kulturális motivációk nem játszanak szerepet az EU–USA migrációban, viszont ezen motivációk nagyon fontosak a USA–EU migráció irányban. Az akadémiai kutatók körében a szakmai célok elérése, a személyes kutatási program a topmotiváció a migrációban, különösen fontos cél ez az EU-ból az USA-ba tartó migrációban.* A fizetés és más anyagi szempont nem tűnik lényeges pushing tényezőnek a mobilitásban az akadémiai kutatók körében. A szakmához köthető motivációk fontosabb migrációt erősítő tényezők, mint akadályok, és fontosabb faktorok az EU–USA irányú migrációban, mint fordítva. Amíg a személyes motivációk nem, addig a szakmához kapcsolódó motivációk vezénylik a mobilitást.

Az ipari kutatók esetében a fizetés, az anyagi előmenetel fontos szerepet játszik a munkahely-változtatásban, különösen a férfiak és a fiatal kutatók esetében. Nők esetében a biztonságos munkahely a legfontosabb szempont. A tudományos karrier lehetősége relatíve fontosabbnak tűnik a nemzetközileg mobil kutatók esetében.

Rövid összegzés

A kutatókkal kapcsolatosan az első és legfontosabb megállapítás, hogy mind Magyarországon, mind az Unióban hiányzik egy pontos fogalmi meghatározás arra nézve, hogy kik tartoznak a harmadik országbeli állampolgár kutató fogalomkörbe. Általánosságban elmondható, hogy van egy kötelező szűk meghatározás a 2005/71/EK irányelv szellemében, illetve egy tágabb megközelítés a magasan képzettekről szóló 2009/50/EK irányelvben. Ugyanakkor azonban leginkább igaz az a megállapítás, hogy a tagállamok maguk dönthetik el, kiket tekintenek olyan státusú személynek (és hívják kutatónak), akikre nézve jogosultságokat határoznak meg a szűk és a tág közti mezsgyén.

A fogalmi meghatározás hiánya miatt a kutatók áramlásával kapcsolatos egzakt statisztikai adatok mozaikszerűek, sokszor akár hiányoznak. Ez azonban nem magyar specifikum. Jellemző a Föld országainak egészére.⁶¹ Magyarországon a folyamatos jellegű migrációs hivatalos statisztikákban belül a tudományos minősítéssel rendelkezők

⁶¹ Szinte mindegyik nagy nemzetközi szervezet foglalkozik az egyre növekvő mennyiségű és jelentőségű kutatói migráció jelenségével. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének lesz nagy valószínűséggel esélye arra, hogy ajánlásokat dolgozzon ki a kutatói migráció harmonizált országokonkénti adatgyűjtésére. Addig azonban a makroadatokat hézagosak és kevésbé megbízhatóak lesznek, mivel igen gyakran becsléseken alapulnak. Az egyes adminisztrációk részcsoporthoz tartozó adatai pedig szükségszerűen töredékesek lesznek.

olyan kis mennyiséget tesznek ki, hogy elkülönítésük ritkán történik meg. Többségében elvesznek a felsőfokon végzetek tömegében. Csak szakmailag célzott adatgyűjtéssel és adatelemzéssel érhetőek el ezek az információk. Tanulmányunk éppen ezért hiánypótló és remek viszonyítási alap a jövőre nézve, mert a „Harmadik országbeli kutatók száma” című részben a legfőbb idegenrendészeti hatóság (BÁH) által 2011 őszén legyűjtött konkrét adatokat tudtuk górcső alá venni. E pillanatfelvétel legfőbb tanulsága, hogy a 2008–2011 közti időszakban kifejezetten kutatási célú tartózkodási engedélyt évente 50 db körül adott ki a BÁH (2008: 31 db, 2009: 52 db, 2010: 63 db és 2011 szeptemberéig: 60 db). Noha ez rendkívül alacsonynak tekinthető, ha összevetjük 18 uniós tagállam aggregált számával (2010-ben 3713 engedély), látható, hogy össz-európai szinten sem találkozunk magas arányokkal. A magyar adatok alapján elmondható, hogy a legtöbb kutató Indiából, Iránból, Szerbiából és Kínából érkezett.

A tapasztalataink azt mutatták, hogy a kutatók jellemzően munkaviszony vagy közalkalmazotti viszony keretében dolgoznak Magyarországon. E jogviszonyok egy részének alapját a Magyar Köztársaság és más állam között létrejött megállapodások képezik. Ezekben az esetekben a kutató foglalkoztatása jellemzően munkavállalási engedélymentes, ha a Magyar Tudományos Akadémia igazolja a megállapodás létezését s azt, hogy a kutató annak keretében érkezik kutatási tevékenységet folytatni Magyarországra. Az igazán komoly kutatóműhelyek (egyetemi centrumok például) élnek az uniós jogon (2005/71/EK irányelv) alapuló fogadási megállapodás adta lehetőséggel, és ebben az egyszerűbbnek tekintett formában foglalkoztatják a kutatókat. Itt azonban gyakori már a megbízási jogviszony alkalmazása is, amelynek alapján a díjazás mértékét hozzá lehet igazítani a végzett munka tényleges értékéhez. Tagadhatatlan, hogy Magyarországra szinte kivétel nélkül jellemző, hogy az ide érkező kutatók kifejezetten kötődnek a kutatás vezetőjéhez, tehát a szakmai hírnév messze a legmeghatározóbb vonzó tényező. Eredményesnek mondhatóak még a diákcseré- és kutatócsere-programok, amelyek a későbbi eredményes szakmai együttműködések alapját képezik. A PhD-kutatók többsége úgy ítéli meg, hogy a Magyarországon szerzett szakképesítésük, illetve diplomájuk egyenlő esélyeket teremt számukra a munkaerő-piaci integrálódásban, esetleges állampolgársági hátrányukat nyelvtudásuk kompenzálhatja. Összességében nehezen tudják értelmezni a szabályozást a foglalkoztatás és a szociális biztonság, különösen a nyugdíj-jogosultságok területén. A válaszadók többsége általában elégedett jelenlegi munkakörülményeivel, szeret Magyarországon élni. Akik már huzamosabb ideje Magyarországon élnek, jellemzően továbbra is itt képzelik el jövőjüket, amennyiben életkörülményeik a várakozásaiknak megfelelően alakulnak. A PhD-tanulóikat végző diákok, fiatal kutatók általában átmeneti állomásnak tekintik Magyarországot kutatói karrierjük során, ahonnan kutatásuk végével Nyugat-Európába, az USA-ba, s majd onnan haza, származási országukba kívánnak visszatérni.

Nehéz lenne és nem is tartanánk célszerűnek összehasonlítani a Magyarországon tartózkodó kutatókról szerzett információinkat, a kutatóktól szerzett tapasztalatainkat az EU által végzett MORE projekt vizsgálatának eredményeivel. Egyrészt a célszemélyek kiválasztása (még ha mindkét projektben önkéntes alapon történt is a válaszadás), másrészt a feltett kérdések, vizsgálati tárgykörök különbözősége szinte kizárja a tényleges és hasznos összehasonlítás lehetőségét. Olyan szerény számban találtunk itthon harmadik országból érkező kutatókat, hogy nem igazán volt lehetőségünk válogatásra. Ennek következtében – bár interjúalanyaink szinte fele-fele arányban kerültek ki mindkét nemből – az adatokból megbízható következtetést levonni nem tudunk arra nézve, hogy

melyik nem képviseli magát erőteljesebben a kutatói szférában Magyarországon. Továbbá magánintézményben, kutatói laborban vagy kutatással is foglalkozó vállalkozásnál – amit a MORE projekt ipari kutatásként definiál – elvértve sikerült interjút készíteni. Legtöbb interjúalanyunk a felsőoktatási, egyetemi szférából (MORE projekt első kategória), illetve a közfinanszírozású intézményekből (MORE projekt második kategória) került ki. Jellemzően a fiatalabb kutatók, különösen a PhD-hallgatók család nélkül élnek Magyarországon, míg a 40–50 év közötti korosztály családdal. Bár projektünkben a szektormobilitást nem vizsgáltuk, a földrajzi mobilitásról, illetve a kutatók arra való hajlandóságáról egyértelműen megállapítható, hogy – legyen szó akár fiatalabb, akár idősebb Magyarországon tartózkodó harmadik országbeli kutatóról, akár egyetemen, közfinanszírozású intézményben, akár magánvállalkozásnál dolgozó kutatóról – nincs különbség köztük a mobilitási hajlandóságban, hiszen kutatói karrierjük során Magyarországot nem végleges letelepedési célországnak tekintik. Így az egyetlen közös pont a két projektben, az egyetlen megállapítás, ami bátran megtehető, hogy Magyarország a tekintetben nem tér el az EU-s gyakorlattól, hogy a kutatók legmagasabb koncentrációja a természettudományokban és a technológia területén figyelhető meg.

A 2011-es népszámlálás teljes körű adataiból alakíthatunk majd ki magunknak egyfajta teljesebb képet az eszmei időpontban éppen Magyarországon tartózkodó harmadik államokbeli kutatókról. E pillanatfelvételnél a cikkünkben megjelenő adatokon alapuló, összehasonlító elemzése adna elérhető esélyt a valós helyzet pontosabb feltárására.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Integráció
Munkapiaci helyzet

IRODALOM

- Anveiler, J. – Tóth E. – Marton J. (1993): Tudóselvándorlás. (Nem az megy és nem az marad, akinek kéne.) *Magyar Tudomány*, 1993/5. 568–571.
- Berényi D. (1998): A külföldi magyar tudományosság bekapcsolódása az egyetemes magyar tudományosságba. *Magyar Tudomány*, 1998/12. 1498–1503.
- Canberra kézikönyv (OECD, 1995)
- Berghman, J. – Schoukens, P. (eds.) (2011): *The Social Security of Moving Researchers*. Acco, Leuven.
- Csermely P. – Málnási-Csizmadia A. – Kovács M. (2002): Hogyan hozhatnánk haza a külföldön dolgozó, tehetséges fiatal magyar kutatókat? *Magyar Tudomány*, 2002/12. 1668–1675.
- Frascati Kézikönyv (OECD (2002).
- Gellérné Lukács Éva (szerk.) (2011): *Kézikönyv – Harmadik országbeli állampolgár kutatók magyarországi integrációja*. Tullius Kiadó, Budapest.
- Lukács Gellérné, É. (2011): Benefit-related interpretation issues in social security co-ordination. In Berghman, J. – Schoukens, P. (eds.): *The Social Security of Moving Researchers*. Acco, Leuven, 59–74.

- Illés Sándor (2011): Migráció és cirkuláció magyar nézőpontból. In Gellérné Lukács Éva (szerk.): *Kézikönyv - Harmadik országbeli állampolgár kutatók magyarországi integrációja*. Tullius Kiadó, Budapest, 127–142.
- Illés S. – Lukács É. (2005): Kutatók migrációja – vitassuk meg! *Oltalomkeresők*, 11/7. 5–8.
- Illés S. – Gellérné Lukács É. (2007): A tudományos kutatók migrációjáért. *Európai Tükör*, 2007/4. 13–30.
- Kocsis M. (2009): Doktori képzés a jogi szabályozás tükrében. In Kocsis M. – Kucsera T. G. – Szabó A. (szerk.): *Doktori képzés Magyarországon – a doktoranduszok szemével*. Doktoranduszok országos Szövetsége, Budapest.
- Kövér A. (szerk.) (2004): *Magyar kutatók külföldön. (Határon túli köztestület.)* MTA „Magyar Tudományosság Külföldön” Elnöki Bizottság, Budapest.
- L. Rédei M. (1995): Internal brain drain. In Fullerton, M. – Sik, E. – Tóth, J. (eds.): *Refugees and migrants: Hungary at a crossroad*. Institute for Political Science of the H.A.S. Budapest, 105–117.
- Palló, G. (1998): Scientific migration from Hungary. *ICON*, No. 4. 210–220.
- Tamás P. (1993): A kelet-európai brain drain új hulláma: a kutatóértelmiség kivándorlási esélyei és stratégiái. In Tamás P. – Inotai A. (szerk.): *Új exodus. (A nemzetközi munkaerő-áramlás új irányai.)* MTA TKKK-MTA VGI, Budapest, 60–92.
- Tamás P. (1999): Kutatói mobilitás – életstratégiák a kutatásban. In Illés S. – Tóth P. P. (szerk.) *Migráció. (Tanulmánygyűjtemény II.)* KSH NKI, Budapest. 173–188.
- Tamási P. (2002): A brain drain alakulása a kutatási szférában Magyarországon az 1990-es években. *Társadalomkutatás*, 20/1–2. 25–72.
- Tarnóczy, M. – Tóth, P. P. (1995) Migration of scientists and experts. (National paper: Hungary.) Belgrad, 9 p. (Mimeo).
- Tarnóczy M. (1996): *Külföldi magyar kutatók*. MTA Kutatásszervezési Intézete, Budapest.
- Tóth P. P. (1999): Az értelmiségiek nemzetközi vándorlása. In Illés S. – Tóth P. P. (szerk.) *Migráció. (Tanulmánygyűjtemény II.)* KSH NKI, Budapest, 193–198.
- Viszt E. (2004): A kutatók nemzetközi mobilitása. *Magyar Tudomány*, 2004/8. 886–899.
- Vizi E. Sz. – Szelényi I. – Tamás P. – Hoch R. – Lovász L. – Marx Gy. – Venetianer P. (1991): A tudományos kutatók tömeges kiáramlásának megelőzése. *Magyar Tudomány*, 1991/6. 727–735.

**RESEARCHERS' MOBILITY: MIGRATION OF RESEARCHERS
FROM THIRD COUNTRIES AND THEIR INTEGRATION
INTO THE HUNGARIAN SOCIETY**

Abstract

There is no appropriate conceptual framework to comprehend researchers' international mobility – among others in Hungary either. Therefore in many cases it is impossible to recognise if a migrant researcher is a student or an employee with respect to his/her real status in the scientific life or on the labour market of the given country. The

project ‘Third-country-citizen researchers’ integration in Hungary’⁶² has given a lot of missing information on the conditions of researchers living and working in Hungary, on their legal, administrative, medical and other problems emerging in their every-day life in Hungary. It has described the legal conditions existing in Hungary, clarified the concept of ‘third-country-citizen researcher’. It has also explored their countries of origin, their number, the conditions under which they had been allowed to enter Hungary, the different rights of their stay in the country. Similarly, it has also dealt with their work places, the character of their employment (the concrete form of their research activities), with the possibilities to have a job as a researcher, which forms of social security services they could obtain. The project has also tried to explore how and in which countries they paid taxes. Exploring the legal conditions and having information on the practical functioning of the legal rules and laws have been completed by obtaining empirical evidences. The authors have interviewed more than 20 researchers from third countries which interviews gave information on their experiences and problems. The results of the project have been summarized in an Anglo-Hungarian volume. The further aim of publishing that book was to eliminate the gaps in our knowledge and to help researchers, their receiving institutions, and authorities on all those fields relevant with respect to migrant researchers. This paper presents the summary of that volume completed by rich international context.

⁶² Further information: www.tullius.hu